

BULETINUL CERCULUI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA” DIN SIBIU
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI PATRIMONIU
CATEDRA DE ISTORIE ANTICĂ ȘI MEDIEVALĂ

CERCUL DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
„Vladimir Dumitrescu”

BULETINUL

CERCULUI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

VLADIMIR DUMITRESCU

III

2004

EDITURA UNIVERSITĂȚII „LUCIAN BLAGA”
SIBIU

MEMBRII DE ONOARE

Profesor univ. dr. Sabin Adrian Luca

COLECTIVUL DE REDACȚIE

Șeful cercului

Raluca Teodorescu

Secretar științific

Diana Dăvâncă

Membrii ai colegiului de redacție

Diana Sztancs

Floreța Dodițoiu

Florian Dumitrescu-Chioar

Anamaria Șeulean

COORDONATOR

Asistent univ. Silviu Istrate Purece

Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu

Facultatea de Istorie și Patrimoniu

Cercul de Istorie Veche și Arheologie

„Vladimir Dumitrescu”

B-dul Victoriei, nr. 5-7, 2400 Sibiu, România

Tel. 0269/214468 int. 104; E-mail: cerc_arheo@yahoo.com

Cuprins

Studii și articole

Raluca Teodorescu	Necropolele tumulare din bronzul timpuriu în spațiul intracarpatic.....	5
Anamaria Șeulean	Aspecte privind cultul solar la geto-daci.....	15
Marius Chituc	Analiza tipurilor monetare geto-dacice principale în județul Vâlcea (I)	23

Prezentare de monument

Floreța Dodițoiu	Cetatea dacică de la Tilișca.....	37

Prezentare de zeitate

Maria Panait	Cavalerul Trac.....	41

Personalități ale arheologiei

Diana Crina Dăvâncă	Heinrich Schliemann.....	45
Ramona Sbârcea	Vasile Pârvan.....	51

Abrevieri bibliografice		54

Studii și articole

Necropolele tumulare din bronzul timpuriu în spațiul intracarpatic

Raluca Teodorescu

În perioada eneolitică târzie se produc mari mutații determinate de dezvoltarea metalurgiei aramei și de presiunile exercitate de populațiile stepice. Pentru perioada care ne interesează au fost săpate necropole tumulare care pot fi grupate în funcție de zona geografică în care au fost amplasate în două categorii: cele din zona munților Trascăului și Bedeleului și cele din munții Petrindului. Astfel, au fost cercetate arheologic necropolele de la Ampoița, Cheile Aiudului, Cetea, Izvoarele, Geoagiu de Sus, Petrești de Sus, Livezile, Meteș, Sălciua de Jos, Săndulești, Tureni, Țelna și Vălișoara. Deși practicarea înhumăției în tumuli a fost inițial dovedită prin necropolele cercetate la Livezile, Vălișoara și Izvoarele, ulterior P. Roman își exprimă îndoiala în privința apartenenței acestora la cultura Coțofeni¹. Pe baza săpăturilor arheologice efectuate la Cheile Aiudului, N. Vlăsa sugerează posibilitatea existenței a două etape succesive de înmormântări, prima contemporană cu faza Coțofeni III, a doua marcând descompunerea culturii Coțofeni și apariția manifestărilor specifice epocii bronzului.² Această idee este susținută și de Gh. Lazarovici care menționează că „dacă cuprul cu arsen, bronzul arsenic sau alte materiale rare și marea cantitate de cupru din topoarele Baniabici, Dumbrăvioara, Cobrasca, Faisz trebuie încadrate în epoca bronzului este o chestiune de terminologie, care duce la discuții similare cu cele pentru explozia metalurgiei bronzului de la finele bronzului dezvoltat-începutul Hallstattului A”³. Ioan Andrițoiu susține inițial încadrarea acestor manifestări culturale în faza târzie a culturii Coțofeni, apoi revine și le încadrează în grupul Șoimuș.

Debutul acestui grup, așa cum este menționat la început ca grup Bedeleu sau „al tumulilor vest-carpatici” este reprezentat de publicarea articolului lui H. Ciugudean, „Grupul tumular Bedeleu și câteva considerații privind epoca bronzului în vestul Transilvaniei”⁴, în care remarcă faptul că, deși existența unor

¹ P. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, p. 31.

² N. Vlăsa, M. Takacs, Gh. Lazarovici, *Mormintele tumulare din Banat și Transilvania în perioada eneolitică târzie*, în *AMN*, XXII-XXIII, pp. 59-78.

³ Gh. Lazarovici, Z. Maxim-Kalmar, *op. cit.*, în *AMN*, XXIV-XXV, pp. 949-969.

⁴ H. Ciugudean, *Grupul tumular Bedeleu și câteva considerații privind epoca timpurie a bronzului în vestul Transilvaniei*, în *Apulum*, XXIII, 1986, pp. 67-82.

elemente Coțofeni târzii nu poate fi negată în cadrul necropolelor din Munții Apuseni, nu se poate spune cu certitudine că practica înmormântărilor tumulare este proprie acestei culturi. Propagarea practicii înmormântărilor tumulare este asociată cu elemente care au determinat geneza epocii bronzului, iar acest proces a integrat și elementele Coțofeni târzii.

Exhaustiv, nu au fost cercetate decât 2 necropole, cea de la Cheile Aiudului și cea de la Ampoița, pe când parțial cercetați sunt tumulii de la Izvoarele, Geoagiu de Sus, Petreștii de Sus, Livezile, Meteș, Sălciua de Jos, Săndulești, Tureni, Țelna și Vălișoara. În general, s-a constatat că necropolele sunt mici, cuprinzând 4-5 movile; cea mai mare este cea de la Cheile Aiudului-Dealul Velii, compusă din 16 tumuli.

Ritul funerar în prima parte a epocii bronzului în Transilvania este înhumația sub movile cu manta de piatră iar amplasarea tumulilor sunt preferate formele de relief înalte, de obicei crestele prelungite constituie cumpăna apelor între 2 bazine hidrografice. Un alt criteriu în amplasare l-a constituit existența unor zone cu grohotiș, care oferea materia primă pentru construcția tumulilor⁵.

Structura tumulilor este asemănătoare, rezultat al unei arhitecturi funerare bine încheiate. Defunctul era depus direct pe sol, fără a se săpa vreo groapă, alături de inventarul funerar, unde este cazul, iar peste el, erau așezate unul sau mai multe straturi de pietre de dimensiuni considerabile⁶.

În privința dimensiunilor tumulilor din grupul Bedeleu, s-a constatat faptul că cele mai multe movile funerare aveau o înălțime de 0,5-1 m și un diametru între 10 și 15 m (24%) la Livezile-Baia, tumulii 1 și 2 de la Sălciua de Jos, tumulul 1 de la Țelna, tumulii 5 și 8 de la Ampoița-Peret, Izvoarele-Gruiu Roșu. În proporție de 24% se remarcă și prezența tumulilor cu o înălțime sub 0,5 m tumulii 6 și 7 de la Ampoița-Peret, tumulul 2 de la Țelna și cei 4 de la Sălașele. În proporție de 21% remarcăm tumulii care au un diametru de 5-10 m și o înălțime de 0,5-1m. În proporție de 12% descoperim tumuli care au înălțime de peste 1, 5 m. Înălțimile mai mari ale unor tumuli decât ale altor tumuli din aceeași necropolă (la Ampoița-Peret tumulii 6 și 7 au înălțimi de sub 0,5 m iar 1, 2 și 3 de peste 1,5 m) pot indica faptul membrii comunității erau înmormântați în funcție de statutul social pe care îl aveau. Totuși, la Vălișoara, deși tumulul are o înălțime considerabilă, inventarul funerar este foarte sărăcăcios, iar acest aspect nu pledează pentru încadrarea celor înmormântați aici într-o categorie socială mai înaltă.

⁵ H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, București, 1996, p. 127.

⁶ *Ibidem*, p. 128.

Problema inhumației sub tumuli cu manta de piatră în perioada bronzului timpuriu I ridică problema originii acestui rit funerar pentru zona întracarpatică. Evoluția culturii Jamnaja pare să fie sincronă cu manifestările Coțofeni, sincronism care este evidențiat în tumulul de la Tărnava; pentru teritoriul Banatului înmormântările Jamnaja sunt posterioare locuirii Kostolac, situație evidențiată în tumulul de la Jabuka. Aceste înmormântări tip Jamnaja care pătrund în Transilvania la Cipău sau la Câmpia Turzii puteau influența adoptarea inhumației sub tumuli la popoarele din pragul epocii bronzului.⁷ Totuși, tumulii Jamnaja nu se caracterizează prin utilizarea mantalei de piatră. Este posibil să se asocieze aici un simbolism litic, valențele magico-religioase ale pietrei, evidențe dacă ne gândim că stau la baza monumentelor megalitice occidentale. Totuși trebuie avut în considerare faptul că zona preferată pentru purtătorii înmormântărilor tumulare din grupul Bedeleu este una de munte, iar acest fapt a marcat probabil modalitatea de construcție a movilelor funerare. Din considerente practice, în locul mantalei de pământ pe care o construiau purtătorii culturii Jamnaja, cei care își înmormântau decedații în tumuli în zona pusă în discuție au ales probabil ca material de construcție, piatra. La aceasta se adaugă și faptul că o manta din piatră proteja scheletul celui decedat mult mai bine decât una de pământ.

Ca și în cazul înmormântărilor cu ocră, nu există o orientare specifică în cadrul înmormântărilor grupului Bedeleu. În funcție de stadiul actual al cercetărilor și de materialul bibliografic la care am avut acces, în 35% din cazuri am constatat o orientare nord - est - sud - vest, în alte 30% din cazuri o orientare sud-vest/nord-est. În 15% din cazuri s-a constatat că defuncții erau depuși cu o orientare nord-sud sau nord-vest/sud-est. În proporții de câte 5% s-au descoperit morminte cu o orientare sud-est/nord-vest, vest-est, sud-vest și nord-est.

În privința poziției de înmormântare, problema care se pune este că în unele cazuri defuncții erau depuși fără conexiune anatomică (25%). Între cei depuși în conexiune anatomică, marea majoritate a defuncțiilor erau depuși chirciți, culcați pe partea dreaptă (85%), în rare cazuri aceștia fiind depuși chirciți, culcați pe stânga (10%). În restul rămas de 5 procente se pot încadra alte poziții de înmormântare, mai ales în cadrul înmormântărilor colective, care sunt reprezentate printr-o proporție de 16%. Majoritatea mormintelor din grupul Bedeleu sunt sărace în inventar; de altfel, doar în 36% din cazuri se poate vorbi despre existența unui inventar funerar, reprezentat în general de lame de silex, fragmente ceramice sau vase întregi sau întregibile. Există morminte care au ca inventar una sau mai multe măsele de animal, în general în mormintele de copii.

⁷ H. Ciugudean, *op. cit.*, p. 130.

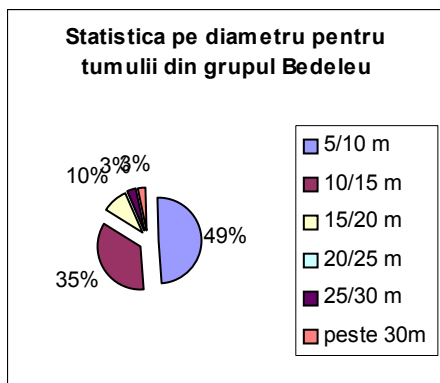
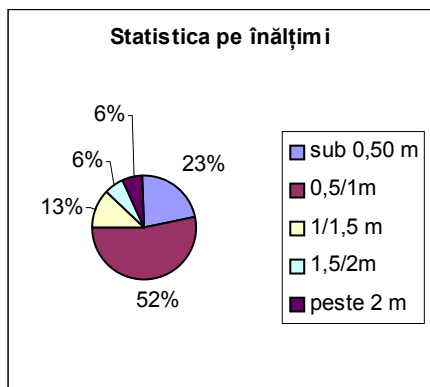
Ritualul funerar la populațiile care se înmormântau în tumuli cu manta de piatră este unul deosebit. Într-o analiză statistică am constatat că 33% din mormintele principale sunt fără conexiune anatomică, în timp ce restul de 67% sunt în conexiune anatomică. Este deci posibil ca unele comunități să fi recurs la ritualuri specifice în timpul construcției tumulilor, ritualuri care implicau sacrificarea unor membri ai comunității. Rămâne în discuție prezența restului de morminte fără conexiune anatomică aflate în alte poziții în cadrul tumulului decât cea centrală. Este de reținut ideea că este posibil să se fi practicat sacrificările rituale dacă ținem cont de faptul că s-a lansat afirmația că necropolele din grupul Bedeleu erau necropole familiale iar acest ritual era intens practicat la unele popoare din aceeași perioadă.

În privința unei statistici pe sexe, singura necropolă care a avut parte de studiu antropologică a fost cea de la Ampoița-*Peret*. Astfel, aici s-a observat că cel mai mare grad de mortalitate îl aveau bărbații (21 de morminte) și un procentaj de 44%, urmați de copii (15 morminte) și procentaj 31% și de femei (15 morminte) și procentaj de 25 %. În privința vârstei celor decedați, am observat că cele mai frecvente înmormântări au fost făcute în rândul adulților, atât la femei 67%, cât și la bărbați 71%.

Tabel 1. Tabel cu situația pe dimensiuni în tumulii Grupului Bedeleu

	5-10 m	10-15 m	15-20 m	20-25 m	25-30 m	Peste 30m	Total
Sub 0,5 m	T6,T7/Ampoița-Peret; T2/Țelna; T1,T2,T3,T4 /Sălașele						7
0,5-1 m	T5,T8/Ampoița-Peret; T1/Izvorul-Gruul Roșu; T1/Livezile-Baia; T1,T2/Sălciuma de Jos T1/Țelna	T4/Ampoița-Peret; T1,T2/ Ampoița-D. Doștiorului; T1/Geoagiu de Sus; T6,T9/Cheile Aiudului-D. Velii; Izvoarele-La furci; Sulihoghi	T5/Cheile Aiudului/ D. Velii				16
1-1,5 m	T3/Ampoița-Peret;	T1,T2/Ampoița Peret	T1/Meteș;				4
1,5-2 m		T2/Izvoarele-La furci	Livezile-D. Sărbului;				2
Peste 2 m					T1/Vălișoara	T1/Tureni	2
Total	15	11	3	0	1	1	31

Statistica pe dimensiuni în grupul Bedeleu

Graficul 1

Graficul 2

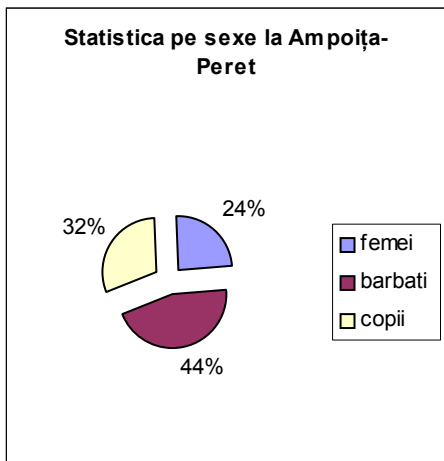
Tabel 2. Situația pe sexe la Ampoia-Peret

Ampoia-Peret	Femei	bărbați	copii
T1		M 2 (adult); M 5 (adult)	M 3
T2	M3 (adult) M8 (matur)	M1 (adult) M2 (vârstnic) M5 (matur) M7 (adult) M9 (adult)	M4-infansII Juvenis M6 infans II M7- infans I infans I
T3	M3 (adolescentă) M4 (matură)	M1 (adult) M2 (adult) M4 (tânăr)	M4 Copil M5-infans I
T4	M2 (adultă) M4 (matură) M5 (adultă) M6 (adultă)	M1 (adult) M7 (adult) M8 (adult)	M5- infans I

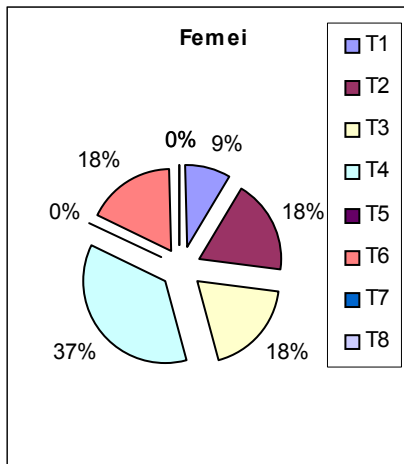
Tabel 2. Situația pe sexe la Ampoia-Peret

Ampoia-Peret	Femei	bărbați	copii
T5		M1 (matur) M4 (matur)	M2-copil M3-copil
T6	M1 (adultă) M2 (adultă)		M 3-infans I M4-infans II
T7		M1 (adult) M5 (tânăr)	
T8		M2 (adult)	
Total	10 morminte	18 morminte	13 morminte

Statistica pe sexe la Ampoia-Peret

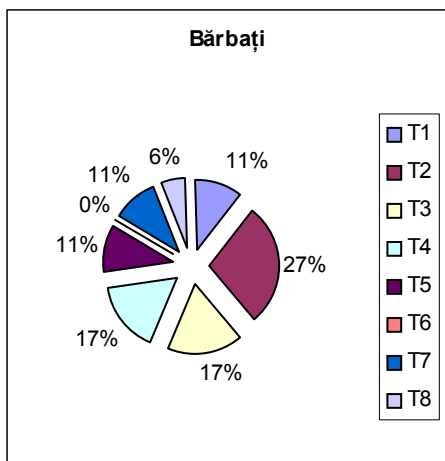

Graficul 3

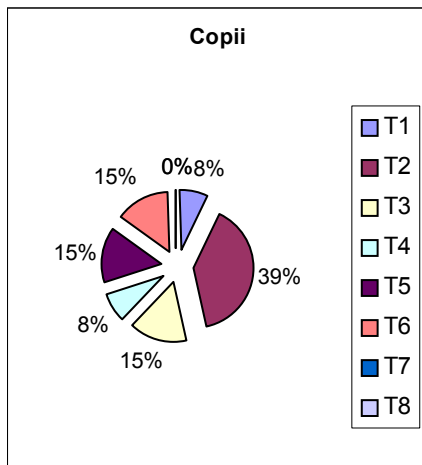

Graficul 4

Statistica pe sexe la Ampoia-Peret

Graficul 5

Graficul 6

Tabel 3. Modalitatea de depunere a mormintelor principale în Grupul Bedeleu

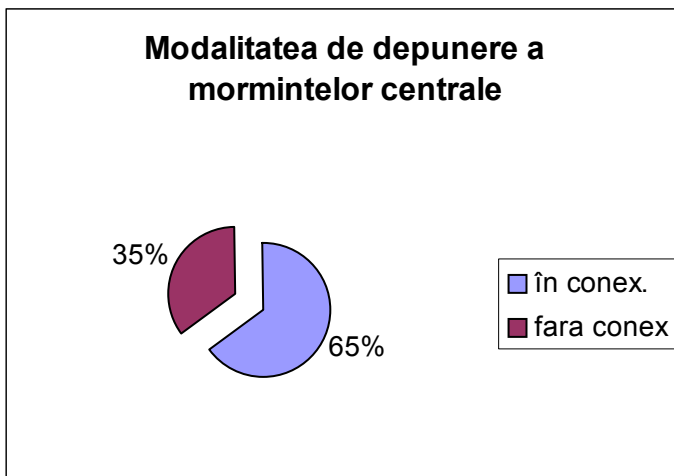
Morminte principale

În conexiune anatomică	Fără conexiune anatomică
T1 Ampoița <i>Peret</i>	M1 T3 Ampoița <i>Peret</i>
T2 Ampoița <i>Peret</i>	M1 T6 Ampoița <i>Peret</i>
T4 Ampoița <i>Peret</i>	M1 T7 Ampoița <i>Peret</i>
T5 Ampoița <i>Peret</i>	M2 T8 Ampoița <i>Peret</i>
T1 Ampoița-Dealul <i>Doștiorului</i>	M1 T1 Căcăniș
T1 Câmpia Turzii	M2 T1 Geoagiu de Sus
T1 Izvoarele- <i>La cruce</i>	M2 T1 Livezile <i>Baia</i>
T1 Izvoarele- <i>La furci</i>	M7-7A <i>Metăș</i>
T2 Izvoarele- <i>La furci</i>	Suliheghi
T1 Izvoarele- <i>Gruiu roșu</i>	M1 T1 Țelna
T1 Livezile- <i>Dealul sârbului</i>	M1 T2 Țelna
T2 Livezile- <i>Dealul sârbului</i>	

Tabel 3. Modalitatea de depunere a mormintelor principale în Grupul Bedeleu

În conexiune anatomică	Fără conexiune anatomică
T1 Livezile-Cărpiniș	
T2 Livezile-Cărpiniș	
T1 Petreștii de Sus	
T5 Cheile Aiudului-Dealul Velii	
T6 Cheile Aiudului-Dealul Velii	
T9 Cheile Aiudului-Dealul Velii	
M1 T1 Tureni	
M2 T1 Vălișoara	
20 morminte	11 morminte

Statistică privind modalitatea de depunere a mormintelor centrale

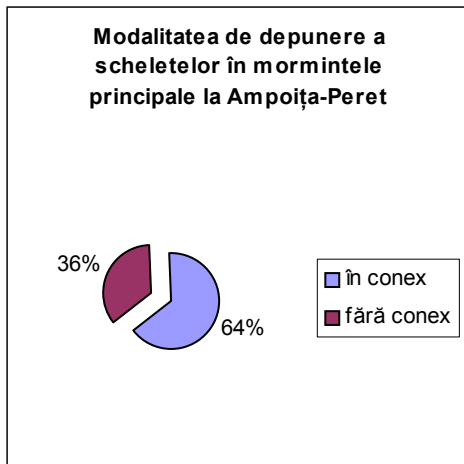

Graficul 7

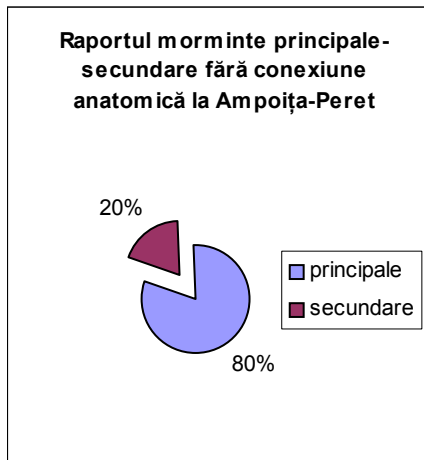
Tabel 4. Modalitatea de depunere a scheletelor în Grupul Bedeleu Ampoța-Peret:

	În conexiune anatomică	Fără conexiune anatomică
Morminte principale	M3, M5 din T1; M2, M3, M4, M5, M6, M7, M9 din T2; M4, M5 din T3; M1, M2, M4, M5, M6 din T4; M2, M3, M4 din T5; M4 din T7; M3 din T8.	M1, M4 din T1; M1 din T2; M1, M2 din T3; M3, M7 din T4; M1 din T5; M1 din T6; M1 din T7; M2, M4 din T8;
Morminte secundare	M2 din T1; M3, M6 din T3; M8 din T4; M1 din T8;	M8 din T2; M9, M10 din T4.
Total	26 morminte	13 morminte

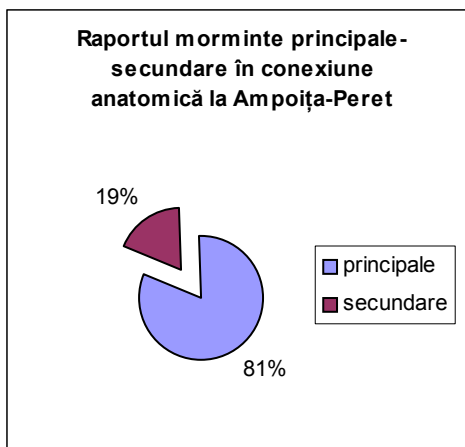
Statistică privind modalitatea de depunere a scheletelor la Ampoia-Peret

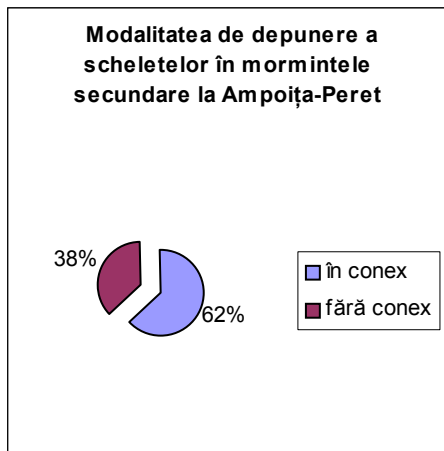
Graficul 8

Graficul 9

Graficul 10

Graficul 11

Aspecte privind cultul solar la geto-daci

Anamaria Șeulean

Pentru a cunoaște cât mai bine cultura spirituală a geto-dacilor s-a apelat în primul rând la documentele scrise însă, de cele mai multe ori acestea sunt sărace în informații și dau naștere la nenumărate discuții sau chiar dispute între cercetători. Tocmai din aceste motive principala sursă din care se pot aduce noi contribuții la cunoașterea vieții spirituale a geto-dacilor rămâne cercetarea arheologică.

În ceea ce privește existența unui cult solar sau a unei divinități solare la geto-daci, știrile antice nu ne oferă, prea multe informații. O referire la cultul soarelui la tracii din sud o face Sofocle: „O, soare, luminează prea cinstită a tracilor iubitori de cai”⁸. Nici cultele tracice sau traco-frigiene n-au fost străine religiei dacice.⁹

Ca la toate populațiile indo-europene soarele era adorat și la geți iar în spațiul carpato-danubian, în epoca bronzului acest astru forma obiectului cultului principal. Acest cult se reflectă și în diferențierea socială, formarea aristocrației gentilice și tribale care se considera înrudită cu divinitatea solară.¹⁰ Despre acest aspect vorbește și H. Daicoviciu care afirmă că în epoca finală a dezvoltării societății daco-getice a avut loc un fenomen observat și la alte popoare pe măsura înaintării lor spre orânduirea împărțită pe clase și spre organizarea de stat, și anume vechile divinități populare au cedat locul zeilor considerați protectori ai aristocrației și ai regelui iar de obicei aceste divinități erau reprezentate de soare. În cazul nobililor daci în compunerea numelui lor, intră și particula „bostes” ce înseamnă strălucit, luminos.¹¹ Și Ligia Bâzdu este de părere că religia geto-dacilor este dominată de cultele solare sau uraniene în perioada anterioară constituirii statului și în perioada statului. Ea susține acest lucru pornind de la constatarea că în toate societățile în care procesul constituirii claselor sociale și a statului se află la început cultele solare se oficializează și trec pe primul plan.¹²

Încă din perioada neolitică omul privea natura ca fiind însuflețită, iar soarele a fost considerat izvor al întregii vieți, sau uneori reprezentarea zeului suprem, așa cum se întâmplă cu Râ la egipteni. Cultul solar își face apariția alături de

⁸ Gh. Mușu, *Din mitologia tracilor* (studii), 1982, p. 59.

⁹ S. Sanie, *Plastica și unele aspecte ale cultelor și credințelor geto-dacice*, în *Studii dacice*, Cluj Napoca, 1981, p. 179.

¹⁰ S.A. Tokarev, *Religia în istoria popoarelor lumii*, București, 1976, pp. 55-56.

¹¹ H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1968 p. 195.

¹² A. Popescu, *Cultura geto-dacă*, București, 1982, p. 46.

reprezentările legate de cultul fecundității astfel că simbolurile solare apar alături de cele vegetale, sugerând o îmbinare între elementele uraniene și cele chtoniene.¹³

Odată cu trecerea la epoca bronzului, și cu sosirea noilor comunități de indo-europeni, are loc și o schimbare a credinței religioase, acest lucru reflectându-se și în răspândirea ritului de incinerăție. Cultul fecundității și al fertilității este treptat părăsit, iar cultul uranian se generalizează înlocuindu-l pe cel chtonian.

În prima perioadă a epocii fierului apar diferite simboluri, cum ar fi capete de păsări de apă sau bărci solare, răspândite din regiunea Mediteranei și până în nordul Europei. Carul este un purtător al forțelor solare. În mitologia grecească, Helios, zeul soarelui își conduce zilnic carul de foc de-a lungul boltei cerești. Un car miniatural, din bronz cu osii de fier, decorat cu opt protome de păsări acvatice a fost descoperit în apropiere de Orăștie, iar la Bujoru (județul Teleorman) s-a descoperit un alt car datat în Hallstattul mijlociu.¹⁴

Alte reprezentări de păsări de apă se întâlnesc pe protomele care ornamează vasele metalice (descoperite la Grădiștea de Munte și Costești), iar acul din os descoperit la Poiana este decorat cu protoma unei lebede. Această categorie de zburătoare a fost interpretată ca simbol solar, a reînnoirii ciclice a anotimpurilor, din prima vârstă a fierului și până în perioada regatului dacic.¹⁵

În apropierea orașului Craiova au fost descoperite protome de cai datate în secolul al IV a.Chr., și acestea fiind puse în legătură cu un eventual cult solar. De fapt, este vorba de rozete formate din patru protome de cai. În centrul acestora se află două cercuri concentrice care delimitează un spațiu circular, hașurat cu linii dispuse radial. Aceste protome par să redea simbolic pozițiile soarelui din ziua echinocțiilor de primăvară și toamnă, și a solstițiilor de vară și iarnă.¹⁶

Reprezentările de păsări continuă și în secolele II-I a.Chr., acestea fiind prezente pe unele pumnale curbe traco-dacice. De această dată este vorba despre păsări de pradă probabil vulturi, asociate cu simboluri solare. Exemplul cel mai elocvent este ornamentul de pe lama unui pumnal de la Sofranievo ce redă doi vulturi afrontați, cu aripile desfăcute, între ei aflându-se un simbol solar. Reprezentări apropiate stilistic pot fi sesizate pe pumnalele de la Târnava, Cetate, Corcova, Călărași și Teleac. La Orodel întâlnim doar capetele păsărilor afrontate iar simbolul solar este central. Aceasta ar putea însemna simplificarea reprezentărilor, dar cu aceeași intenție ornamentală. Vulturul a fost asociat cu

¹³ *Ibidem*, p. 104.

¹⁴ I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986, pp. 402-404.

¹⁵ V. Sârbu și G. Florea, *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, Brăila, 1997, pp. 104-105.

¹⁶ I. Rodeanu, *Enigmele pietrelor de la Sarmizegetusa*, București, 1984, pp. 99-100.

divinitatea supremă, celestă, imaginea lui fiind deosebit de des întâlnită în întreaga antichitate. Dacă asociem acest fapt și cu prezența simbolurilor solare, am putea vorbi despre existența aceluia zeu suprem celest. Un caz deosebit este cel de la Rastu, unde sunt reprezentați doi șerpi încolăciți în locul păsărilor de pradă.¹⁷

Existența unei credințe solare la geto-daci în perioada celei de-a doua vârste a fierului este atestată în cea mai mare parte pe ceramică. Astfel, în așezarea de la Popești, situată la 25 de km sud-vest de București, în comuna Novaci, (județul Giurgiu) pe malul drept al Argeșului și identificată ca Argedava, s-au descoperit fragmente de boluri din pastă cenușie efectuată la roată datând din secolul I a.Chr., decorul acestora fiind reprezentat de imagini antropomorfe. Pe unul dintre fragmentele amintite s-a identificat o înșiruire de femei, iar capetele acestora sunt încadrate de proeminențe mari crestate radial în chip de rozete¹⁸. Acest fragment a fost găsit în pământul de arătură din lunca Argeșului, deci stratigrafic nu a putut fi atribuit vreunui nivel anume.

În cursul săpăturilor din 1963 într-o groapă din nivelul superior al așezării au fost descoperite mai multe fragmente ceramice datate tot în secolul I a.Chr., care lipite alcătuiesc un fragment mai mare, reprezentând cca. 1/3 din bolul getic. Se poate observa un grup de trei figuri feminine schematizate, care este încadrat de două rozete, iar fundul cupei este marcat cu un motiv de roată cu 12 spițe.¹⁹ Este posibil ca semicercul punctat din jurul capetelor de pe primul fragment, precum și rozetele, să indice sărbătorirea unui cult solar. S-a mai lansat și ipoteza conform căreia reprezentările de pe acest fragment ar sugera un dans ritual în cinstea soarelui. Se poate ca și rozetele de pe cele două fragmente să se refere la un simbol solar, iar costumul ușor indică o sărbătoare din sezonul cald.²⁰

Tot la Popești s-au descoperit în 1935 două toarte de amfore, imitație a unei amfore rhodiene, cu ștampilă reprezentând câte o figură schematică al cărui cap este de asemenea înconjurat de raze. Cele două toarte datează din secolul I a.Chr., deci probabil din vremea lui Burebista. Reprezentarea de către olarul get a întregului corp și nu numai a capului, ca în cazul originalelor grecești, poate însemna o eventuală reprezentare getică a soarelui.²¹

¹⁷ A. Rostoiu, *Războinici și artizani de prestigiu în Dacia Preromană*, Cluj-Napoca, 2002, pp. 58-60.

¹⁸ Vezi figura 3.

¹⁹ Al. Vulpe, *Reprezentări umane pe cupele getice de la Popești*, în *SCIV*, 16, 2, 1965, pp. 343-345.

²⁰ *Ibidem*, p. 347 și p. 384.

²¹ I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București 1975, p. 420.

O altă descoperire care ar putea fi pusă în legătură cu un eventual cult solar la geto-daci este ștampila de lut din zona lacului Tei-București. Aici apare un personaj cu părul zbârlit ce are deasupra capului o roată cu șase spițe. O altă descoperire a fost făcută la „Stenca” Liubcovei (comuna Breaza, județul Caraș-Severin)²², și constă dintr-o parte a unui vas spart în vechime, datat tot în secolul I a.Chr., ca și ștampila de mai sus, pe care se poate observa o reprezentare schematică. S-au prezentat trei teorii în ceea ce privește semnificația acestei reprezentări: una dintre ele susține că ar fi vorba despre o divinitate solară masculină, o altă teorie vorbește despre un dans cultic iar o alta se referă la o zeiță.²³

Totuși, trebuie să se țină cont de modul similar de dispunere a razelor în jurul capului atât în cazul reprezentării descoperite la „Stenca” Liubcovei, cât și pe figurile ștampilate de pe toarele amforei de la Popești, sau pe reprezentarea de la Tei-București, astfel încât să se poată accepta existența unui cult solar la populația geto-dacă.²⁴

O reprezentare a unui simbol solar a fost identificat și pe un fragment ceramic descoperit la București-Snagov²⁵. Pe acesta se poate observa o siluetă umană ce are deasupra capului o roată.

O altă descoperire cu totul deosebită dintr-o locuință a așezării de la Dumbrava, (județul Iași) este o tabletă fragmentară (4,7 x 3,7 x 1,2 cm) ce are pe ambele fețe un decor incizat. Pe avers decorul păstrat conturează mai mult de jumătate de cerc, pe care sunt trasate cruciform razele, iar pe revers conturul inciziilor par a reprezenta conturul unei bărci. Barca simbolizează la multe din populațiile antichității vehicolul soarelui pe traseul pe care îl parcurge de la est la vest, într-o zonă nevăzută oamenilor, pentru a răsări din nou a doua zi. Barca solară apare cu cercul radiar deasupra ei începând cu reprezentările egiptene, sau cele de pe cilindrii mesopotamieni și terminând cu epoca fierului.²⁶

Însă, nu numai pe ceramică este atestată existența unei credințe solare. De exemplu, în aceeași așezare de la Popești, unde au fost descoperite bucățile de ceramică incizate cu simboluri solare, s-au găsit unele vetre pe suprafața cărora era incizat un decor format din cercuri cu o clară semnificație solară. Vatra de la Popești are reprezentat pe ea ideograma pentru un an cu cele patru anotimpuri și un

²² Vezi figura 1.

²³ S. Sanie, *Din istoria culturii și religiei geto-dacice*, Iași 1995, p. 87.

²⁴ M. Gumă, *O nouă contribuție arheologică la studiul manifestărilor religioase a geto-dacilor*, în *AMN*, XVIII, 1981, p. 52.

²⁵ Vezi figura 2.

²⁶ S. Sanie, *op. cit.*, pp. 88-89.

cerc cu raze.²⁷ Și în alte locuințe au fost găsite vetre de foc ce prezintă ornamente constând din cercuri. Vetre similare sau constatate și în alte puncte din aria culturii getice din a doua vârstă a fierului, de pildă în București, pe dealul Mihai-Vodă. Și aceste exemplare se pare că au un caracter religios, deoarece vetrele getice ce dovedesc o îngrijire specială se refereau la un cult domestic al focului dar și a soarelui.²⁸

Despre prezența cultului solar la geto-daci ne „vorbesc” și unele construcții ale acestora. Mulți cercetători au atribuit „soarele de andezit” de la Grădiștea de Munte ca fiind argumentul pentru a susține o religie geto-dacă predominant urano-solară. Este vorba despre un pavaj de formă rotundă, cu un diametru de 7,10 metri, alcătuit dintr-un disc central, perfect rotund, cu un diametru de 1,50 metri, de la care pleacă spre exterior lespezi mari de andezit, măsurând 2,8 metri lungime. Spațiul de câțiva centimetri dintre lespezi dă impresia unor raze, iar întregul pavaj pare „un soare”. Însă, Ion Horațiu Crișan susține că în antichitate marile dale de andezit ale pavajului erau perfect alăturate, așa încât „razele” nu se vedeau. Monumentul ar fi putut servi drept altar de jertfă.²⁹ Ioan Rodeanu în schimb, afirmă că, țăranul, fiind un cultivator al pământului, s-a condus după mișcarea astrelor și succesiunea anotimpurilor, iar echinocțiile și solstițiile au constituit evenimente importante la majoritatea populațiilor străvechi. Tocmai de aceea, soarelui din ziua solstițiului de vară geto-dacii i-au consacrat „soarele de andezit”.³⁰

Săpăturile arheologice inițiate în Munții Orăștiei după 1920 au scos la iveală urmele sanctualelor dacice în forma aliniamentelor patrulare și circulare, încadrându-se prin structura lor în arhitectura megalitică. Legătura acestor construcții cu un cult solar se poate explica și prin faptul că în dimineața echinocțiului, în sanctuarul mare de la Sarmizegetusa se realizează un culoar de lumină, fenomen surprins și în complexul megalitic de la Stonehenge. În arhitectura sanctualelor dacice din Munții Orăștiei se întâlnesc două sanctuare patrulare: unul la Sarmizegetusa alcătuit din 18 stâlpi dispuși în 3 șiruri, și unul la Costești format din 36 de stâlpi dispuși din 6 șiruri a câte 6 stâlpi. Cifra 18 simbolizând numărul decanilor de la un echinocțiu la altul.

Cultul solar poate fi exprimat simbolic și prin forma geometrică a pentagonului. Aceasta, o regăsim și în forma cetăților geto-dacice din Moldova. Caracteristicile generale ale cetăților geto-dacice moldovenești din secolele VI-III a.Chr. le constituie forma pentagonală cu colțurile rotunjite. Aceeași formă

²⁷ S. Sanie, *op. cit.*, pp. 43-44.

²⁸ R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București 1966, p. 34.

²⁹ I.H. Crișan, *op. cit.*, pp. 418-419.

³⁰ Ioan Rodeanu, *op.cit.*, p. 102.

pentagonală se întâlnește și la unele obiecte de artă provenind din perioada de înflorire a statului geto-dac, și anume inelul de bronz descoperit la Costești aparținând secolului I a.Chr.³¹

Un moment important în spectrul manifestării cultelor dacice este reprezentat de reforma lui Deceneu. Despre aceasta ne vorbește Iordanes în *Getica* 71. „Deceneu [...] a ales pe bărbații cei mai de seamă și mai înțelepți, pe care i-a învățat teologia, i-a sfătuit să cinstească anumite divinități și sanctuare, făcându-i preoți și le-a dat numele de pileati”. Legat de această reformă unii cercetători au considerat că ar fi vorba de o renunțare la cultul lui Zalmoxis, care nu mai era o divinitate “la modă” în epoca Regatului dac de la Burebista la Decebal, Deceneu așezându-l în fruntea panteonului dacic pe zeul Marte. Totuși, se pare că referirile textelor antice la zeul războiului au fost generate de spiritul războinic al dacilor. Sensul reformei trebuie să fi constat în întărirea „autorității” divinității într-o formă mai radicală. Astfel s-ar putea explica și dispariția reprezentărilor figurate pe parcursul secolului I p.Chr., zeul suveran nefiind personalizat în imagini³². Totodată, în perioada lui Deceneu au loc și unele schimbări de comportament impuse de către acesta comunităților dacice. Aceștia sunt îndemnați la abținere, ascultare de porunci și sobrietate după cum ne informează și Strabon.

Din cele prezentate anterior reiese faptul că apariția cultului solar prezent într-o preponderență mai mare din epoca bronzului, capătă noi valențe în La Tène, când remarcăm prezența simbolurilor solare pe ceramică, sub formă de raze, rozetă și spirale, pe armament, pe podoabe. Așadar, există numeroase descoperiri arheologice care atestă existența unui cult solar la geto-daci, și poate chiar a unui zeu solar, așa cum este Helios la greci, sau Apollo la romani, însă acestuia nu i se cunoaște numele și nici măcar nu poate fi atestat cu certitudine.

³¹ *Ibidem*, pp. 96-113.

³² A. Rustoiu, *op. cit.*, pp. 101-105.

Figura 1

Figura 2

Figura 3

Evoluția tipologică a monedelor geto-dace de pe teritoriul județului Vâlcea (partea I)*

Marius Chituc

Printre urmele materiale ce contribuie la lămurirea istoriei Daciei, mai ales a Daciei libere, izvoarele numismatice joacă un rol important. Numismatica dă informații cu privire la societatea daco-getică într-o epocă în care izvoarele scrise pomenesc cu totul sporadic și incidental populația din nordul Istrului.

Monedele ne dezvăluie măcar în parte, apartenența etnică a negustorilor care pătrundeau pe aceste drumuri, atrași de imensele resurse în materii prime. Legăturile economice însemnau în același timp și legături politice, astfel monedele ne dau informații și asupra vieții politice: ele indică perioadele de pace și de război, căci în timpurile tulburi populația își ascundea în pământ obiectele de valoare pentru a le feri de nesiguranța vremurilor. În timp de război se întrerupeau relațiile de schimb, iar monedele statului învins nu mai apăreau pe vechile teritorii. Monedele indică, de asemenea, centrele mai de seamă ale comerțului extern și intern.¹

Extinderea tot mereu sporită a schimburilor și lipsa pe plan local a unei monede proprii, după ce, la un moment dat, cea macedoneană încetase a se mai răspândi sau nu mai putea face față cerințelor interne, a făcut să apară și să aibă o largă folosire moneda locală.²

Geto-dacii nu au emis tipuri proprii de monede, ci s-au mărginit, ca de altfel multe popoare din această epocă, să imite monedele cele mai răspândite în lumea antică: monedele lui Filip al II-lea, Alexandru Macedon, tetradrahmele orașului Larissa (Tesalia).³

Descoperirile arheologice datând din secolele IV-III a.Chr. și studiile interpretative referitoare la acestea au arătat că în acea vreme, populația geto-dacă atinsese un remarcabil nivel de dezvoltare social-economică. Se formaseră uniuni de triburi din ce în ce mai vaste și mai închegate. Se dezvoltaseră meșteșugirile și în afară de schimburile cu grecii, avea loc, pe o scară din ce în ce mai amplă schimbul din interiorul tribului și uniunilor de triburi.⁴

*Partea a doua a lucrării va fi publicată într-un număr viitor.

¹ Iudite Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *S.C.Ș. Cluj*, anul VI, 1955, Cluj, p. 13.

² Dumitru Berciu, *De la Burebista la Decebal*, București, 1967, p. 311.

³ Iudite Winkle, *op. cit.*, p. 14.

⁴ Dumitru Berciu, *op. cit.*, p. 313.

Pentru nevoile acestea interne a apărut moneda geto-dacică în secolul al III-lea a.Chr. și nu a avut o putere circulatorie în afara teritoriilor geto-dacice, iar stabilirea unor anumite tipuri monetare cu o arie geografică precisă de răspândire arată că moneda geto-dacică avea, în principal, o răspândire infraunional-tribală, cu toate că la zona de interferență dintre uniunile de triburi aveau loc normale întrepătrunderi.⁵

Moneda geto-dacică a continuat să aibă o intensă răspândire și în secolul al II-lea a.Chr., dar ea încetează să mai apară la începutul secolului I a.Chr., când locul ei este luat de denarul roman republican, cu circulație universală.⁶

Privind mai de aproape monedele dacice de argint, care s-au descoperit pe teritoriul țării noastre, se constată că acestea diferă în multe privințe de prototipurile macedonene. Monetarii daci nu erau destul de pricepuți ca să reproducă exact aceste prototipuri, ci modificau după concepția lor artistică și le barbarizau. Din această cauză unele sunt atât de depărtate de prototipurile macedonene, încât abia se pot recunoaște că au fost influențate de acestea. Dar deosebiri destul de mari găsim și între monedele dacice, deși au la bază aceleași prototipuri. Aceste deosebiri provin din faptul, că monedele dacice fiind bătute de centre tribale diferite, ștanțele au fost executate de artiști diferiți și deci este normal să nu semene decât prea puțin între ele. În sfârșit deosebirea se datorează și faptului că monedele au fost emise în epoci diferite, cu timpul pierzându-se contactul cu piesele originale.⁷

Geto-dacii au folosit la baterea monedelor lor numai argintul.⁸ În general forma monedelor geto-dacice este scyphată, având deci o față concavă și alta convexă. Matrițele lor se reînnoiau după matrițe vechi, fără ca meșterul să mai aibă sub ochi originalul. De aici și o degenerare progresivă a efigiilor. Literele grecești, neînțelegându-li-se sensul, au fost înlocuite doar prin lini. Executarea monedelor geto-dacice este, în general, stângace din punct de vedere tehnic și stilistic, dar originală tocmai prin acest aspect.⁹ Din relațiile geografilor antici, completate cu cercetări mai noi, rezultă că poporul dac era format din cel puțin douăzeci de triburi. Se cunosc numele acestor triburi, dar regiunile unde locuiau fiecare dintre ele n-au putut fi stabilite, decât pentru câteva.

⁵ Constantin Moisil, *Cum circulau monetele dace*, în *Universul*, 202, 1939, București, p. 1.

⁶ Dumitru Berciu, *op. cit.*, p. 314.

⁷ Constantin Moisil, *Monetele dacilor*, în *Universul*, 181, 1939, București, p. 2.

⁸ Eugen Stoicovici - Florica Stoicovici, *Monedele de argint dacice și specificul lor chimic și metalografic*, în *AMN*, IX, 1972, Cluj-Napoca, p. 378.

⁹ Dumitru Berciu, *op. cit.*, p. 314.

Din această cauză nu se pot preciza nici monedele proprii fiecărui trib, cum au reușit să le stabilească numismații francezi pe cele ale triburilor galice.

De altfel este foarte probabil că nu au emis toate triburile monede proprii, sau în orice caz nu au emis toate în același timp.¹⁰

Pe baza tuturor cercetărilor întreprinse în numismatica geto-dacică, cu privire la începutul ei, s-a formulat teoria potrivit căreia primele imitații de tip Filip al II-lea au început să fie bătute de traco-geții din zona Dunării către sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al III-lea a.Chr., sau mai exact în jurul anului 300 a.Chr.¹¹.

I. Tipuri de monede geto-dacice din prima fază de dezvoltare a monetăriei geto-dacice descoperite în arealul județului Vâlcea:

1. Imitații monetare de tip Filip al II-lea

Marea majoritate a monedelor imitații apărute în spațiul carpato-balcanodunărean și în parte, în centrul Europei, către sfârșitul secolului al IV-lea a.Chr. și în secolele următoare, au avut ca model principal tetradrahmele regelui macedonean Filip al II-lea¹². Aceste imitații deschid calea unei întregi monetării care va domina timp de aproximativ două secole economia populațiilor antice din afara granițelor europene ale lumi elenistice¹³.

Portretul monetar mai păstrează multe trăsături specifice artei grecești, armonia figurii, o oarecare grijă pentru reliefuri, în același timp, putem observa tendința de simplificare a desenului. Fruntea ușor bombată se continuă fără delimitare cu nasul drept, corect desenat. Ochiul mai schematic, este redat printr-o globulă înscrisă între laturile unui unghi. Părul în meșe groase, coboară din creștet până la cunună și, apoi, deasupra frunții. Cununa, precis desenată, este alcătuită din patru perechi de frunze identice. Gâtul, scurt, fără reliefuri, este redat dreptunghiular. Figura de pe avers, mai puțin expresivă și-a pierdut din nuanțarea caracteristică monedelor originale Filip al II-lea.

Calul și călărețul de pe revers, deși bine conturați, sunt evident schematizați¹⁴.

Primele emisiuni de monede dacice sunt situate de Constantin Preda în perioada imediat următoare extinderii maxime a tetradrahmelor lui Filip al II-lea în

¹⁰ Constantin Moisil, *Specimene de monete dace*, în *Universul*, 188, 1939, București, p.1.

¹¹ *Ibidem*, p. 2.

¹² Ion Donoiu, *Monede daco-getice și efigii romane*, București, 1982, p. 18.

¹³ Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973 p. 34.

¹⁴ Ion Donoiu, *op. cit.*, p. 18.

vremea când în zonele Balcani, Dunăre, Carpați se foloseau și moneda lui Alexandru cel Mare.

Data fixată de majoritatea cercetătorilor pentru cele mai vechi imitații de tip Filip al II-lea, aproximativ în jurul anului 300 a.Chr., se referă desigur la momentul când începe monetăria geto-dacică. Întreaga etapă de început a aceleiași monetării a putut însă să se dezvolte în prima jumătate a secolului al III-lea a.Chr.¹⁵

2. Tipul Larissa-Apollo Ampphopolis

Denumirea tipului monetar provine de la asemănarea relativă cu capul nimfei Larissa, imprimat pe monedele orașului cu același nume și cu chipul lui Apollo de pe monedele bătute în Ampphopolis¹⁶.

Aria de răspândire a acestor monede depășește cu puțin către Muntenia, Transilvania, Serbia și Bulgaria, zona Olteniei în care au fost emise, fără să se aglomereze către regiunea saliniferă. Dealtfel, nu se cunosc decât cel mult 170 tetradrahme cu diferite variante¹⁷.

Pe avers apare chipul cu înfățișare feminină, văzută din față, are părul redat stilizat prin cinci bucle arcuite, groase, așezate în jurul frunții și prelungite până la umeri. Fața este puțin alungită, pleoapele groase, nasul lat, buzele proeminente, bărbia despicată pe verticală. Reliefurile feței, greoaie, sunt puțin cizelate, dacă le comparăm cu monedele grecești cu care se aseamănă și de la care le provine numele. Originalitatea chipului, aerul impasibil și trăsăturile senzuale ale figurii ne pot sugera că au reprezentat o personalitate reală, tribală sau de cult.

Pe revers este redat cu o notă de fantezie un călăreț pe un cal la trap în profil spre stânga. Călărețul mult stilizat, cu capul mare, cu plete lungi, poartă un fel de bonetă triunghiulară și are mâinile segmentate. Calul are capul redat geometric printr-o asociere de trapez și cerc¹⁸.

Monedele de tip Larissa sunt toate emisiuni de argint din seria tetradrahmelor, cu greutatea între 13-14 g, mai rar și între 11-12 g.

Ele se datează în ultimele decenii ale secolului al III-lea a.Chr., seriile mai noi atingând secolul al II-lea a.Chr.¹⁹

Stilul imitațiilor monetare de tipul Larissa-Apollo este inferior emisiunilor de tip Filip al II-lea din primele serii, datate în jurul anului 300 a.Chr.

¹⁵ Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 34.

¹⁶ Ion Donoiu, *op. cit.*, p. 39.

¹⁷ Mihail Gramatopol, *Arta monedelor geto-dacice*, București, 1997, p. 75.

¹⁸ Ion Donoiu, *op. cit.*, p. 39.

¹⁹ Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 166.

Atât capul uman de pe avers, cât și calul și călărețul, față de original sunt mult schematizate și simplificate. Având în vedere, pe de o parte analiza compoziției tezaurelor cu originale macedonene și imitații ale acestora, care au fost emise și au circulat multă vreme, iar pe de altă parte caracterele lor stilistice destul de mult îndepărtate de prototip, datarea monedelor de tip Larissa-Apollo s-a fixat undeva către sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea a.Chr.²⁰

3. Tipul „cu cap janiform”

Alături de monedele de tip Larissa-Apollo, imitațiile „cu cap janiform” reprezintă, în cadrul monetăriei din Dacia, unul din tipurile deosebite față de majoritatea monedelor care păstrează și imită în mod consecvent tetradrahma lui Filip al II-lea. De data aceasta, pe avers apare un cap uman dublu, asemănător, ca tip general de reprezentare, cu capul lui Janus cu două fețe²¹.

Deși s-au emis în număr redus de piese și au aspectul general identic, monedele dacice janiforme se grupează în mai multe serii, deosebite unele de altele prin anumite semne sau sigle de atelier puse pe reversurile lor²².

Nu se cunoaște originalul după care a fost imitat acest tip monetar, capul Janiform fiind foarte răspândit și în numismatica elenistică târzie (Amphipolis, Tesalonic etc.) și în monetăria Romei republicane. După unii autori (Constantin Moisil), în aceste reprezentări am putea vedea capul lui Zeus cu două fețe sau, după Octavian Iliescu, pe Kronos²³. Mihai Gramatopol susține teoria conform căreia capetele în piatră sau bronz, duble, triple, triple, cvadruple, central și vest-europene, de obârșie celtică, par a se afla în mai strânsă legătură cu aversul numit de el „cap de zeități cu dublă față” decât așa-zisul „cap janiform” cu care tipul monetar a fost și este desemnat²⁴. Dar cercetători, precum Constantin Preda au considerat să acorde denumirea de „imitații cu cap janiform”, care este mai generală și mai cuprinzătoare²⁵. Pe teritoriul Daciei, monedele de tip „cu capul janiform”, au circulat mai frecvent în zona subcarpatică a Olteniei.

²⁰ Constantin Preda, *Monnaies imitant le type <<Larissa>> et a tête janiforme découvertes a Bugiulești*, în *Dacia NS*, VIII, 1964, București, p. 359.

²¹ Idem, *Monedele geto-dacilor*, p. 142

²² Constantin Moisil, *Monete dace cu chipul lui Ianus*, în *CNA.*, 119-120, 1940, București, p. 245.

²³ Ion Donoiu, *op. cit.*, p. 40.

²⁴ Mihail Gramatopol, *op. cit.*, p. 71.

²⁵ Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 144.

Cercetările efectuate până acum ne permit să tragem concluzia că numărul redus al pieselor descoperite și teritoriul restrâns în care au circulat, sunt mărturii sigure că acestea s-au emis într-un număr mai mic de exemplare, decât alte tipuri de monede dacice. Se pare că emisiunea lor a fost numai întâmplătoare, și fiindcă tipul era cu totul neobișnuit, nu a fost bine primită, astfel că a rămas numai o simplă încercare ce nu s-a mai continuat²⁶.

Monedele de tipul „cu cap janiform” sunt clar imprimate, profilurile fiind nete, precis delimitate și cu talent executate. Partea superioară a capului de pe avers a este comună cu părul, realizat prin linii ce se adună în creștet. Fiecare figură are deasupra frunții câteva linii ușor ondulate. Fețele au obraji proeminenți, bărbiile sunt redată prin două rânduri de bucle pentru fiecare față. Nasul este figurat printr-o linie aoviliană pentru ambele profiluri și două globule în dreptul nărilor. Se poate ușor remarca simetria aproape perfectă a celor două chipuri opuse. Aversul ne apare, în ansamblu, ca o creație artistică remarcabilă prin unitate și originalitatea desenului.

Reîntâlnim pe revers călărețul și calul mergând la trap, în profil spre dreapta. Călărețul extrem de stilizat, poartă pe cap ceva asemănător unei pălării; pe pieptul lui se reliefează două globule. Calul robust, are imprimate pe cap, coadă și picioare globule, reprezentând poate diferite podoabe imaginate de artistul local. Reversul este și el o creație inspirată a gravorului nord-dunărean, reprezentând elementele originalitate și fantezie²⁷.

Monedele de acest tip se înscriu, în ceea ce privește nominalul în rândul tetradrahmelor, cu greutate cuprinse de regulă între 12-13 g, uneori sub sau peste aceste limite. Toate monedele sunt emisiuni realizate prin batere din argint. Din punct de vedere cronologic, tipul monetar „cu cap janiform”, este contemporan cu monedele de tip Larissa-Apollo, cu care se găsesc în tezaure comune, plasându-se în timp către finele secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea a.Chr.²⁸.

Teritoriul unde s-au emis aceste și circulat monede dacice de tipul „cu capul janiform” este situat în regiunea sud-vestică a Daciei, în special Oltenia actuală. Monetăria unde s-au bătut piesele cu acest tip monetar s-ar părea să fi fost undeva pe valea Oltului sau poate în localitatea dacică situată odinioară pe locul actualului oraș Râmnicu Vâlcea. Circulația acestor monede și dincolo de Dunăre se explică

²⁶ Constantin Moisil, *Monete dace cu chipul lui Ianus*, în *C.N.A.*, 119-120, 1940, București, p. 245.

²⁷ Ion Donoiu, *op. cit.*, p. 41.

²⁸ Constantin Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 169.

ușor prin relațiile strânse economice dintre triburile dacice de pe cele două maluri ale fluviului²⁹.

4. Tipul Prundu-Jiblea

Monedele din această categorie își au numele de la două tezaure descoperite, unul la Prundu-Bârgăului (județul Bistrița-Năsăud), iar celălalt la Jiblea (județul Vâlcea)³⁰.

Monedele Prundu-Jiblea sunt asemănătoare stilistic cu grupul de monede Ocnița-Cărbunești, pe care se pare că îl precede în timp. Este foarte posibil ca ambele tipuri monetare să fie variante ale unuia și aceluiași tip monetar. Atât la monedele Prundu-Jiblea, cât și la cele tip Ocnița-Cărbunești lipsește cununa cu lauri de pe capul reprezentat pe avers, iar părul este redat în bucle spiralate.

Monedele de tipul Prundu-Jiblea au aversul mai stilizat, spiralele prin care este redat părul sunt mai simple, mai desfășurate decât la tipul Ocnița-Cărbunești. Nasul este ușor acvilin, iar ochiul nu este lipsit de expresie³¹.

Caracterizarea generală a tipului Prundu-Jiblea se prezintă în felul următor:

Pe avers este înfățișat un cap uman, probabil cel al lui Zeus cu barbă, în profil spre dreapta. Cununa de lauri nu mai apare aici. Barba și o parte a părului sunt redată prin bucle, iar restul părului coboară din creștetul capului în grup de linii drepte, care se ramifică exact ca niște raze. Înfățișarea capului, în raport cu tipurile anterioare și cu originalul, apare aici ușor întinerită și cu privirea destul de expresivă. Întreaga reprezentare poartă amprenta evidentă schematizării.

Pe revers este redat călărețul cu calul la trap spre stânga. Atât calul, dar mai ales călărețul prezintă evidente trăsături de stilizare. De pildă, călărețul, care în mâna stângă ține o ramură, are capul mare, cu două linii prelungite pe spate, înlocuind părul sau coiful, iar bustul mult micșorat și simplificat, cu două proeminente la piept. Când privește calul, se observă și aici o simplificare a mișcărilor, având aproape o poziție statică și o schematizare a picioarelor și a cozi.

Toate monedele cunoscute se prezintă din punct de vedere stilistic destul de unitar. Deosebiriile dintre diferitele piese sunt destul de neînsemnate și adesea greu de sesizat³².

²⁹ Ibidem, p. 244; Gheorghe I. Petre, *Mărturii arheologice și numismatice privind perioada traco-dacică în nord-estul Olteniei*, în *Studii Vâlcene*, IV, 1988, p. 26.

³⁰ Constantin Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, p. 170.

³¹ Ion Donoiu, *op. cit.*, p. 42; Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 154.

³² Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 150.

Toate monedele de tipul Prundu-Jiblea sunt bătute dintr-un argint cu titlul destul de ridicat.

Analizele făcute la câteva exemplare indică prezența argintului în proporție de peste 90%. În rest se întâlnesc elemente minore, sau numai slabe urme, printre care se remarcă: cuprul, plumb, staniu, siliciu, aur și altele³³.

În privința nominalului se constată și aici numai emisiuni din rândul tetradrahmelor, dar cu greutatea ceva mai scăzute, cuprinse între 12-13 g., unele dintre ele situându-se și sub limita inferioară³⁴.

Referitor la aria de răspândire a monedelor de tip Prundu-Jiblea, situația nu este suficient de limpede și ca atare o delimitare a ei precisă nu poate fi făcută. Dificultatea în stabilirea mai exactă a zonei în care au fost emise și au circulat monedele din această categorie, provine din împrejurarea că unele din descoperirile semnificate până acum nu au un temei documentar. Informațiile asupra lor sunt vagi, iar sursele din care provin le situează printre descoperirile neverificate și puse deci sub semnul întrebării³⁵.

Despre o oarecare frecvență a descoperirilor, toate singulare, se poate vorbi totuși pe cursul mijlociu al Oltului, în zona sa vâlceană. După toate probabilitățile, acest tip este totuși o creație a geto-dacilor din părțile de est și de nord-est ale Olteniei. O asemenea opinie se poate impune dacă avem în vedere că monedele respective stau la baza principalelor emisiuni monetare geto-dacice de la sud de Carpați din perioada imediat următoare³⁶.

Aceste emisiuni preced din punct de vedere stilistic tipul Adâncata-Mânăstirea și Vârteju-București, astfel încât Constantin Preda arată că se poate vorbi de evoluția în timp a aceluiași tip monetar apărând deci ca emisiuni getice. Datarea acestui tip de monedă a fost stabilită, ca timp, în ultimele două decenii ale secolului al III-lea și primele trei decenii ale secolului al II-lea î.e.n.³⁷.

Tipul monetar Prundu-Jiblea va servi ca model emisiunilor monetare getice următoare dintre Dunăre și Carpați, de tip Adâncata și Vârteju-București. Legătura stilistică dintre aceste tipuri apare din o așa manieră încât se poate vorbi mai degrabă de evoluție continuă a aceluiași tip monetar, în care avem de-a face cu faze de dezvoltare sau serii de emisiuni³⁸.

³³ *Ibidem*, p. 155.

³⁴ *Idem*, *Istoria monedei în Dacia preromană*, p. 170.

³⁵ *Idem*, *Monedele geto-dacilor*, p. 155.

³⁶ *Idem*, *Istoria monedei în Dacia preromană*, p. 170.

³⁷ Ion Donoiu, *op.cit.*, p. 43.

³⁸ Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 158.

5. Tipul Očnița-Cărbunești

Printre imitațiile realizate după tetradrahma lui Filip al II-lea în Dacia, se întâlnește o grupă de monede mai puțin cunoscută din descoperiri și chiar din literatura de specialitate. Câteva piese sunt publicate de K. Pink împreună cu emisiunile de tip Prundu-Jibea, cu care sunt foarte înrudite din punct de vedere stilistic.

Pentru nici una nu se cunoaște însă locul de descoperire. De asemenea se mai cunosc și alte complexe în câteva colecții de stat și particulare, la care se adaugă două mici descoperiri și acestea nu cu suficiente precizări. Una dintre aceste descoperiri care constă doar dintr-o singură piesă, s-a făcut la Očnița (județul Vâlcea), iar cealaltă, de data aceasta un mic tezaur, în împrejurimile comunei Cărbunești (județul Gorj). În lipsa altor descoperiri mai importante, s-a acordat denumirea tipului după numele celor două descoperiri cunoscute până atunci și de aceea monedele din această categorie sunt încadrate în tipul Očnița-Cărbunești³⁹.

Monedele din acest tip sunt tot imitații după moneda lui Filip al II-lea, însă remarcabil realizate artistic. În afara echilibrului compozițional, a proporțiilor anatomice și a modelării nuanțate a desenului, figura expresivă de pe aversul monedei simbolizează parcă o imensă tărie. Monedele de acest tip prezintă și câteva aspecte de originalitate, în tendința de stilizare și mai ales în desenul podoabei capilare, realizată prin bucle spiralate și onduleuri care pun în lumină o suprafață de reliefuri impunând personalitate chipului. Calul și călărețul de pe revers sunt stilizați, mai ales călărețul. Acesta este împodobit cu plete foarte lungi, ține frâul cu o mână, iar cu cealaltă ridicată, parcă indică ceva în fața calului, o rozetă, care după Octavian Iliescu, ar fi un simbol stelar. Ansamblul reversului este plin de vigoare și dinamism⁴⁰.

În cadrul acestui tip se include și o a doua serie care se caracterizează printr-o schematizare accentuată și greutatea mult scăzute. Dacă monedele din prima serie au greutatea de 11 până peste 13 g., cele din seria a doua cântăresc între 6,10-6,42 g., unele piese coborând chiar până la 5,34 g.⁴¹.

Titlul argintului din care au fost bătute monedele de tipul Očnița-Cărbunești nu diferă de cel constatat la grupa Prundu-Jibea. O oarecare scădere a titlului poate fi remarcată totuși la seria a doua, unde proporția aramei cunoaște o oarecare creștere în dauna argintului. Decăderea stilului atrage după sine și pe aceea a titlului argintului, care se depreciază.

³⁹ *Ibidem*, p. 159.

⁴⁰ Ion Donoiu, *op. cit.*, pp. 44-45.

⁴¹ Constantin Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, p. 171.

Ceea ce pare însă comun, în mod ciudat la cele două serii monetare în discuție, este diametrul care și de o parte și de alta măsoară 24-26 mm.⁴²

Asemănător stilistic cu tipul monetar Prundu-Jiblea, pe care îl continuă sau se suprapune acestuia în timp, acest tip monetar poate fi datat în jurul anului 200 î.e.n.⁴³

În cazul acestui tip nu se poate vorbi sigur de o arie de răspândire și de stabilire a granițelor ei deoarece numărul monedelor, în general, este foarte mic, iar al descoperirilor și mai mic. Centrul lor de emiteră s-ar situa undeva în zona cuprinsă între Valea Oltului și cea a Jiului. În acest fel s-ar putea face o legătură și pe această cale, cu monedele de tip Prundu-Jiblea, în sensul că centrele lor de emiteră trebuie să fi fost apropiate, ceea ce explică și legăturile lor stilistice⁴⁴.

6. Tipul "cu cap uman sub cal"

În rândurile imitațiilor după tetradrahmele lui Filip al II-lea realizate în Dacia se întâlnește o grupă de monede mai puțin cunoscută și mai puțin răspândită. Ea este reprezentată doar printr-un număr mic de piese și prin descoperiri de mică însemnătate, însoțite aproape de fiecare dată de incertitudini. Acesta a fost și motivul pentru care s-a acordat acestor emisiuni o denumire tipologică. S-a ales de data aceasta una legată de stilul monedelor respective. Tipul a fost numit „cu cap uman sub cal” deoarece prezența, pe revers, sub cal, a unui cap uman în profil spre dreapta constituie caracteristica principală a acestor emisiuni⁴⁵. Nu se cunoaște precis semnificația acestuia. Constantin Preda observă că imprimarea pe monedă a unor semne, de obicei capete de zeități, este specifică lumi grecești.

Din punct de vedere stilistic, aversul mai amintește încă de modelul original tip Filip al II-lea, cu elemente însă mai accentuate stilizate decât la monedele descrise anterior. Se păstrează forma și proporțiile capului, dar liniile și reliefurile, ușor șterse sunt simplificate.

Reversul este mai puțin stilizat decât reversul monedelor anterioare. Calul masiv și bine proporționat, are capul format din câteva rânduri de globule. Pe gâtul calului apar patru linii paralele. Sub cal apare capul uman de care aminteam. Călărețul este realizat printr-o combinație echilibrată a volumelor, având o așezare firească pe cal⁴⁶.

⁴² Idem, *Monedele geto-dacilor*, p. 161.

⁴³ Ion Donoiu, *op. cit.*, p. 45.

⁴⁴ Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 164.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 164.

⁴⁶ Ion Donoiu, *op. cit.*, p. 46.

Examinarea atentă a tuturor monedelor, pe care le-au avut la îndemână cercetători pentru studiu (un număr de 25 de exemplare), le-a îngăduit să distingă în funcție de tiparele monetare, un număr de șapte variante, atât pentru avers cât și pentru revers. Deosebirile de la o variantă la alta sunt relativ mici, adesea neîsemnate, ceea ce presupune folosirea unei ștanțe comune care a suferit modificările necesare în cursul procesului de batere⁴⁷.

Monedele de tipul „cu uman sub cal” au titlul ridicat de argint, au fost bătute către sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea a.Chr.⁴⁸

Toate variantele de monede din cadrul acestui tip monetar fac parte din seria de circulație a tetradrahmelor, ele încadrându-se în cazul greutateii între 13 și 14,30 g.⁴⁹

Deoarece descoperirile de acest tip monetar sunt dispersate, nu se poate stabili aria lor de răspândire și cu atât mai puțin centrul lor de emisie. Până la obținerea de noi date, s-a remarcat de către cercetători faptul că totuși cele mai multe monede provin din Banat, rămânând ca pe viitor în urma unor noi descoperiri monetare să se clarifice problema, dacă tipul „cu cap uman sub cal” provine sau nu din această regiune. Aceste monede se constituie ca model pentru o serie de alte emisiuni locale din Dacia Preromană, în special pentru cele caracteristice tezaurului de la Jibla⁵⁰.

7. Tipul Pre-Jibla

S-a acordat această denumire unei grupe de monede din cuprinsul tezaurului de la Jibla, întrucât ceva din stilul acestor emisiuni se întâlnește în imitațiile de tip Jibla. Au fost considerate nu numai anterioare în timp, dar și ca motiv de inspirație stilistică, dacă nu chiar ca model pentru cele de tip Jibla. Acestea au fost și motivele, la care se mai adaugă numele localității unde s-au găsit primele asemenea piese pentru care a fost intitulată grupa monetară Pre-Jibla⁵¹.

Una dintre serii prezintă pe avers capul lui Zeus spre stânga cu cunună de lauri împletită și barba buclată, iar pe revers călăreț spre dreapta, cu coif și ramură. Calul este reprezentat mergând în galop, are botul în trei linii, deasupra și în fața calului apare sigla K, iar dedesubt un dublu K monogramat.

⁴⁷ Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 165.

⁴⁸ Ion Donoiu, *op. cit.*, p. 47.

⁴⁹ Constantin Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, p. 173.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 173.

⁵¹ Idem, *Monedele geto-dacilor*, p. 170.

O a doua serie redă pe avers un cap uman (Zeus) întors spre dreapta, cu cununa din două rânduri de frunze și barbă diformă, pe revers întâlnindu-se același tip de călăreț, dar purtând ramură și cu calul la trap spre dreapta, cu piciorul stâng din față ridicat și prezentând aceleași sigle⁵².

Monedele de tipul Pre-Jiblea sunt realizate din argint și prezentând o greutate cuprinsă între 13,15 g. și respectiv 14,20 g.

În ceea ce privește încadrarea în timp a acestei grupe monetare, s-a considerat a fi contemporane cu imitațiile de tipul „cu cap uman sub cal”, aceasta însemnând că sunt situate din punct de vedere cronologic către sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea a.Chr.⁵³.

8. Tipul Jiblea

Una din categoriile de imitații din Dacia Preromană o formează și emisiunile monetare de tip Jiblea. Numele provine de la locul unde s-a făcut cea mai mare și însemnată descoperire cu astfel de monede. Până la descoperirea tezaurului de la Jiblea se cunoșteau doar câteva exemplare, dar nu toate cu proveniență bine stabilită. Pe baza numeroaselor monede din cuprinsul tezaurului s-a putut ajunge la o caracterizare și o delimitare mai precisă a tipului și seriilor monetare, precum și la stabilirea legăturilor sale cu alte categorii de imitație din Dacia preromană⁵⁴.

Monedele de tip Jiblea sunt imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea. Reprezentările sunt preluate direct din tipul numit Pre-Jiblea, în parte și a celor „cu cap uman sub cal”, cu deosebirea că sigla K nu mai apare, iar gradul de schematizare este mai pronunțat⁵⁵.

În cadrul monedelor de tip Jiblea se constată unele deosebiri, ceea ce face posibilă împărțirea lor pe grupe-serii, care se leagă între ele stilistic și se succed cronologic. Se poate urmări limpede cum o serie derivă din alta, înlănțuindu-se în serii, de la piese mai bine realizate până la exemplare destul de „barbarizate”, păstrând însă de fiecare dată caracteristica tipului general⁵⁶.

Monedele de tip Jiblea se caracterizează prin:

⁵² Idem., *Istoria monedei în Dacia preromană*, p. 174.

⁵³ Idem., *Monedele geto-dacilor*, p. 171.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 171.

⁵⁵ Idem., *Istoria monedei în Dacia preromană*, p. 174.

⁵⁶ Idem., *Unele considerații asupra tezaurului monetar geto-dacic de la Jiblea (județul Vâlcea)*, p. 58.

Reprezentarea pe avers apare capul lui Zeus, în profil spre stânga, prezentând un anumit grad de stilizare. Chipul prezintă trăsături regulate, precise și se poate vorbi clar de o anumită expresivitate a figurii. Cununa este redată prin două rânduri de frunze subțiri. Barba este realizată prin bucle groase ondulate în sus, iar ochiul fixat într-o adâncitură sub frunte, fiind profilat printr-un punct și un semicerc.

Pe revers călărețul și mai stilizat poartă ceva asemănător unei căciuli. Calul este voluminos, având pe bot două creștături și coama este zburlită.

Copitele sunt asemănătoare unor țărui. Spre deosebire de reversul monedelor descrise mai înainte, mișcarea calului, și de această dată bine sugerată, pare a fi în galop. În spatele călărețului apare litera K, iar apoi sub cal unele semne greu de definit⁵⁷.

Toate monedele aparținând tipului Jiblea fac parte din rândul tetradrahmelor, înregistrând greutate cuprinse, în cea mai mare parte a lor, între 13 și 14,50 g. Acest tip de monede ca și cele precedente au fost emise din argint⁵⁸.

Aria descoperirilor monetare de tip Jiblea (județul Vâlcea), Șilindia (județul Arad), Mireșu Mare (județul Maramureș), Celei (județul Olt) - face ca centrul de emisie să fie căutat pe o zonă foarte întinsă. Cum descoperirile de bază constituie punctul de plecare, ar urma să se considere că centrul unde s-au emis monedele de acest tip trebuie căutat și stabilit undeva în nord-estul Olteniei, iar piesele din celelalte descoperiri să fie puse pe baza procesului de circulație. Desigur că nu este exclus din cadrul unei asemenea direcții regiunea Banatului și nord-vestul Transilvaniei⁵⁹.

Prezența monedelor de tip Jiblea într-un tezaur cu alte tipuri monetare a îngăduit o mai ușoară datare a lor. S-a considerat că ele sunt o continuare stilistică a emisiunilor „cu cap uman sub cal” și a celor cu litera K, în mod normal trebuie să admitem că ele sunt și o continuare în timp imediată și directă a acestora. Cum toate celelalte tipuri din tezaur datează în jurul anului 200 a.Chr., emisiunile de tip Jiblea au putut fi emise probabil la începutul secolului al II-lea a.Chr.⁶⁰.

9. Tipul Rasa

Numele acestui tip monetar vine de la denumirea satului Rasa, comuna Grădiștea (județul Călărași), unde în 1942 s-a descoperit un tezaur, singurul

⁵⁷ Ion Donoiu, *op. cit.*, pp. 48-49.

⁵⁸ Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, p. 173.

⁵⁹ Ion Donoiu, *op. cit.*, p. 48.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 176 și în *Istoria minedei în Dacia preromană*, p. 174.

deocamdată cu astfel de imitații de tip Filip al II-lea și cu tetradrahme macedonene originale⁶¹.

Pe avers este reprezentat capul lui Zeus, cu cunună de lauri, în profil spre dreapta, redat în forme plastice destul de expresive, are reliefuri îngroșate, masive. Pe obrazul bine reliefat se remarcă proeminența pomeților. Cununa este alcătuită din două șiraguri de linii paralele și un altul de ovale, așezate imediat deasupra frunții.

Părul este reliefat prin linii groase pornind din creștet perpendicular pe linia cununii, iar la ceafă două șuvițe se desprind din spatele urechii și apoi se arcuiesc pe sub bărbie, unite în una singură. Nasul, viguros este ușor acvilin.

Calul și călărețul de pe avers sunt mai pronunțat stilizați decât aversul, fiind redați la trap spre dreapta. Călărețul ține o ramură, mâna dreaptă este îndoită la spate și părul prelungit spre spate, iar piciorul îi este șters. Calul, cu relieful aplatizat, are picioarele inegale, iar copitele și pinteni proeminenți. Are piciorul din stânga față ridicat, copitele globulare și capul rectangular. Sub piciorul din față, o proeminență neregulată, iar împrejur +ΙΛΙΠΠΥ⁶².

Ca tip și stil aceste piese derivă din emisiunile postume ale lui Filip al II-lea⁶³. Toate monedele de tip Rasa, care sunt cunoscute până acum, sunt tetradrahme bătute din argint. Ele au greutatea nu prea constantă. Cea mai grea piesă cântărește 14,20 g., în timp ce exemplarul cel mai ușor coboară până la 12,83 g.

Datele de care se dispune până la această dată ar indica ca centru de emisie zona getică sud-danubiană, deoarece aici au fost făcute descoperiri semnificative cu monede de tip Rasa. Referitor la cronologia acestor emisiuni se consideră, ținând seama de compoziția tezaurului de la Rasa ca și de stilul monedelor, că aceste monede pot fi plasate în timp spre mijlocul secolului al III-lea a.Chr.⁶⁴

Monedele de tip Rasa, din punct de vedere stilistic, reprezintă etapa de început a monetăriei traco-getice, prima fază de dezvoltare a acestei monetării⁶⁵.

⁶¹ *Ibidem*, p. 51; Ion Donoiu, *op. cit.*, p. 20.

⁶² *Ibidem*, p. 52.

⁶³ Idem, *Istoria monedei în Dacia preromană*, p. 140.

⁶⁴ Idem, *Monedele geto-dacilor*, p.53; Ion Donoiu, *op. cit.*, p. 20.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 53.

Prezentare de monument

Cetatea dacică de la Tilișca

Florența Dodițoiu

Localitatea Tilișca este o așezare situată în județul Sibiu, la 25 de km depărtare sud-vest, pe valea râului Săliște. Vatra acestei localități se află la o altitudine de 580 m, în imediata vecinătate a dealului Cățânaș. Acest deal se impune semeț încă din Săliște și are o importanță deosebită pentru istorie, deoarece păstrează ruinele unei cetăți dacice.

Dealul Cățânaș face parte din ultimele dealuri pericarpatice care delimitează spre sud, pe de o parte bazinul superior al Secașului, iar pe de altă parte bazinul Cibinului. Dealul este prelung, orientat SE-NV, cu platoul superior sub forma unui arc ce se va deschide spre vatra localității Tilișca.

Oferind un câmp vizual foarte larg, mai ales asupra căilor de acces dinspre bazinele Secașului și Cibinului și detașându-se de împrejurimi prin versanții săi abrupti sau cu posibilități de fortificare, Cățânașul reprezintă un punct cu deosebite calități strategice care nu au scăpat din vederea conducătorilor daci de odinioară.

Descoperirile cetății de la Tilișca au pornit de la câteva blocuri de piatră, de felul celor cunoscute în așezările dacice, descoperite în fundația unei case din Tilișca și a câtorva urme de cultură dacică descoperite în curțile locuitorilor de la poalele dealului. Un alt fapt care a atras atenția cercetătorilor a fost observarea unui val de pământ la marginea unei terase de pe versantul de vest al Cățânașului.

Cercetarea arheologică a cetății a durat până în 1965, iar la ea au participat: E. Chirilă (Cluj-Napoca), I. Paul, Th. Năgler, V. Terschak, M. Stănescu, angajați ai Muzeului Brukenthal și studenți. Materialele rezultate din săpătură se află în colecția Muzeului Brukenthal.

În anii 1960-1964 au fost observate o serie de elemente definitorii pentru stabilirea naturii și caracterului acestei cetăți, pentru determinarea fazelor de evoluție a civilizației dacice din aceste locuri în prima și a doua vârstă a fierului.

Așezările de pe Cățânaș aparțin după părerea cercetătorului N. Lupu și a colaboratorilor săi, ambelor epoci ale fierului. Locuitorii hallstatt-ieni nu au intervenit asupra formei terenului, decât cel mult pentru nevoile fiecărei locuințe în parte, deci pentru această perioadă suprafața superioară și pantele dealului au servit ca loc de așezare civilă. În La Tène s-au făcut amenajări, s-au construit terase, așezarea fiind împărțită în două incinte: una superioară și una inferioară.

Versantul sudic al Cățanașului fiind mai abrupt, nu necesita fortificații. Pantele de vest și de nord, accesibile în cea mai mare parte a lor, au fost prevăzute cu lucrări de apărare pentru ocolirea incintelor, aceste lucrări fiind valuri de apărare bine realizate. Primul val ocolește întreaga așezare, iar cel de-al doilea apăra numai platoul superior. Cele două se află în raport concentric unul față de celălalt.

Linia exterioară de fortificație este alcătuită dintr-un val de pământ care începe partea de vest și de nord a așezării pe o porțiune de 800 m.

Rolul acestei linii este defensiv, de a constitui un obstacol în calea invadatorilor. Prin săpare a fost creat un șanț între val și incinta așezării. Valul și șanțul se pare că se mai păstrează în zilele noastre. Pentru a asigura rezistența valului, pentru a-l feri de alunecări și dislocări, în corpul său, de-a lungul celor două laturi au fost introduse bucăți de piatră. Valul are rolul de a crea, pe latura sa exterioară, o pantă mult mai abruptă decât cea naturală. Pe unele porțiuni, valul exterior a alunecat, în special pe versantul sud-vestic al dealului, unde pe alocuri abia mai poate fi sesizat. Pe versantul vestic și mai apoi pe cel nordic, valul se păstrează relativ bine.

Odată cu construirea valului s-a creat o singură pantă obstacol care se ridică cu aproximativ 10 m deasupra incintei superioare, formând o cădere abruptă care mărginește platoul superior. Deasupra pantei terenul este foarte bine nivelat și oferea apărătorilor un spațiu de manevră și de mișcare de forma unei terase de luptă care atinge în lățime 15-20 m sau poate chiar mai mult.

Spațiul dintre cele 2 linii de apărare, acolo unde terenul oferea posibilități evidente a fost de asemenea amenajat în terase succesive. Prin construirea acestei terase se obținea ca și în alte așezări dacice, mai ales cele din munții Orăștiei, suprafețe orizontale care urmau ca loc de amplasare construcțiile de tip locuință, atelier, dependență. Terasele nu au marginile fortificate și se pot observa în extremitatea estică unde se succed în număr de 7, dar și sub linia superioară de apărare. Platoul superior a fost amenajat sub forma unei terase iar spre vest de aceasta a fost amenajată cisterna de apă prezentă sub forma unei gropi săpate în stâncă cu marginile deschise spre exterior.

În partea de est a platoului superior se disting urmele unei construcții deosebite: resturile unui turn de apărare a extremității estice a platoului din apropierea căruia începe cea de-a doua linie de apărare fortificată cu piatră de stâncă și de râu.

La 110 m distanță de turnul amintit există o altă construcție asemănătoare dar mai bine păstrată. Acest turn este destinat să apere latura de vest a platoului superior, cel mai important punct al așezării de îndată ce turnul estic ar fi cedat. Acest turn trebuia să apere partea de acces situată alături de turn, pe partea vestică.

Zidurile turnurilor atingeau 2,15 m, aveau câte un parament, fiind prevăzute la bază cu blocuri de piatră, parcele paralelipipedice de diferite mărimi așezate pe ambele părți ale zidului. Spațiul dintre cele două paramente a fost umplut cu pământ amestecat cu bucăți de piatră de râu, construind astfel miezul zidului. Unele blocuri din rândul superior au fost prevăzute cu colțuri sub formă de rânduică, *babe*, în care erau fixate bârne de lemn ce fixau blocurile de piatră de miezul zidului.

Deasupra acestei fundații se înalță zidul de cărămidă pe toată grosimea pereților. Cărămizile arse erau alcătuite din pastă de lut amestecată cu pleavă și paie. Se pare că acoperișul era din lemn, iar stratul de cenușă și cărbune aflat la baza construcției arată că turnul a fost distrus prin ardere.

Accesul spre Cățanaș se poate face mai ușor urcând dinspre est de unde, traversând padina se ajunge la o cărare care constituie drumul antic de pe versantul de nord al dealului. Acest drum este înlocuit de un val secundar ce se ramifică din valul interior al așezării. Acestuia din urmă îi este rezervată o deschidere simplă prin care se ajunge la incintă. Accesul se putea face și dinspre sud-vest, din vatra comunei Tilișca, drumul antic păstrându-se bine, intrând prin valul interior în cea mai îngustă zonă a platoului.

Observațiile culese în urma săpăturilor arheologice întreprinse și particularitățile pe care le prezintă materialul descoperit, analogiile izbitoare dintre cetatea Tilișca și celelalte așezări dacice, i-au determinat pe arheologi să încadreze această așezare fortificată în secolele I a.Ch- I p.Ch, cu fază maximă de înflorire în prima perioadă. Cetatea dacică de la Tilișca, în jurul căreia gravita din punct de vedere politic populația din jur, reprezenta un centru tribal sau mai puțin probabil, al unei uniuni de trib după cum consideră N. Lupu și colaboratorii.

Urmele de locuire au fost întâlnite în mod dispersat pe mai multe părți ale terenului, în zonele ospitaliere unde se amenajau bordeiele. Prin cercetări arheologice s-a constatat că locuințele, atelierile erau construite fie pe bârne de lemn, fie din gard de nuiele. Construcțiile erau de formă dreptunghiulară, orientate de la sud la nord sau de la est la vest. Mărimea lor diferă, axele lungi măsurând între 5-7 m, iar lățimea între 3-4 m. La temelie se așeza un rând de pietre de stâncă sau de râu.

În timpul săpăturilor arheologice a fost scos la iveală un important material arheologic, constând în unelte, obiecte de uz casnic, podoabe, piese de harnașament, vârfuri de sulițe etc.

Formele ceramice descoperite aici sunt destul de variate. Vasele de lut ars sunt confecționate din pastă de diferite calități, fiind modelate cu mâna sau la roată. Din pastă, uneori amestecată cu pietricele sunt confecționate opaițe dacice și oale ușor

bombate prevăzute pe partea superioară cu 4 butoni. Săpăturile au scos la iveală vase lucrate la roată, din pastă fină, de culoare cenușie, ceea ce arată o adevărată măiestrie în meșteșugul olăritului. Prin caracteristicile sale ornamentale, ceramica din cetatea dacică de la Tilișca reprezintă o îmbinare între puternica tradiție autohtonă și unele elemente de influență elenistică, celtică și sudică.

S-au descoperit și o serie de piese de podoabă confecționate din bronz sau argint: brățări, inele, fibule, colane, spirale lucrate în ateliere specializate.

Îndeletnicirea de bază a locuitorilor se pare că era păstoritul, fapt susținut de descoperirea figurinelor de mistreți și berbeci. Sunt recunoscute practicarea agriculturii atestată prin descoperirea boabelor de mazăre și de grâu și practicarea țesutului, atestată prin fusaiiolele și greutățile de țesut descoperite.

Descoperirile arheologice din cetatea dacică de la Tilișca nu oferă o bază largă și particularizată de informații despre viața spirituală a celor ce locuiau aici. Nu au fost puse în evidență sanctuare dacice, dar se crede că existau lăcașuri de cult, nedescoperite încă, dar folosite de locuitori și de populația din jur care depindea economic, politic și religios de această așezare.

Mormintele de la Tilișca se înscriu în aria largă a lumii dacice, ele fiind morminte în gropi circulare sau ușor ovale sărace în inventar în special în piese de argint. În afara cetății dacice, pe terasa joasă situată în vestul dealului au fost descoperite două morminte dacice și o platformă de incinerare de formă rectangulară, bine arsă. Resturile incinerate au fost strânse și depuse direct în pământ, într-o groapă, fără alte amenajări funerare.

Descoperirea așezării de la Tilișca și punerea în circulație științifică a materialelor arheologice scoase la lumina zilei aici atât pentru Hallstatt, cât și pentru La Tène, este de natură să contribuie la cunoașterea temeinică a vieții dacilor de odinioară și să reflecteze într-o măsură elocventă premisele procesului de romanizare al cărui substrat s-a făcut în ultimele două secole ale Daciei libere.

Cetatea dacică de la Tilișca reprezintă unul din cele mai importante vestigii care vorbesc despre cultura, viața, lupta dacilor de acum două milenii și ocupă un loc de seamă între monumentele antice din țara noastră.

Bibliografie:

- Nicolae Lupu, *Tilișca. Săpăturile arheologice de pe Cățanaș*, București, 1989.
Mihai Macrea, *Cetățile dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966.
Hadrian Daicoviciu, Ștefan Ferenczi, Ioan Glodariu, *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei*, București, 1989.

Prezentare de zeitate

Cavalerul Trac

Maria Panait

În întreaga lume tracică -cele două Moesii, Dacia și Pannonia- divinitatea care întrunește cel mai mare număr de reprezentări, a cărei popularitate nu a fost depășită de a altei divinități trace, este cea cunoscută sub numele de Cavalerul Trac, Heros sau Heron.

Este vorba despre un călăreț cu păr scurt, fără barbă și mustăți, reprezentare de origine greacă micro-asiatică, unde avea drept scop eroizarea defunctului, exprimată prin imaginea călărețului. Aceste reprezentări în Asia Mică încep în sec. III-II a.Chr., iar în lumea tracică pătrund începând cu sec. I a.Chr. Și se vor înmulți mai ales în epoca romană, astfel reprezentarea plastică a Cavalerului Trac numit Eroul Trac, Eroul Cavaler, Cavalerul Vânător, Călărețul Trac exprimă o idee, un mit religios suprem și foarte vechi al proprietăților locale.

Cultul Eroului Trac exprimă credința în victoria binelui, adevărului și dreptății asupra răului, asupra dușmanilor. Eroul Trac era în același timp zeu al vegetației și fertilității solului, al vieții și al morții (viața de dincolo de pragul morții trupești). Era divinitatea cea mai adorată de populațiile locale. Semnificația inițială tracă de eroizare a defunctului înălțat la credința divină în lumea tracică se schimbă total. Ne găsim în fața unui fenomen de *interpretatio graeca* a religiei tracice, realizat de tracii înșiși supuși unui amplu proces de romanizare și elenizare. Cu rădăcini foarte vechi, cultul său s-a practicat în forme specifice începând cu epoca elenistică și sub puternica influență elenistică. Cavalerul Trac este echivalent cu Aesculap Silvanus, Sabasios, Mithras, Apollo, Zeus, dovedindu-se a fi un zeu universal.

Ca spațiu geografic, s-a admis de către cercetători că acest cult a fost practicat în cadrul statului odriscilor. La greci erau frecvente reprezentările practice ale eroilor, zeilor-eroi sau mai ales scenele eroizării defunctului. Asemenea motive apar adeseori pe monumentele funerare elenistice. Aceasta a fost sursa de inspirație pentru realizarea plastică a Zeului Trac. Cele mai vechi reprezentări apar din sec. IV a.Chr. și se pare că modelul oferit de arta greacă a fost tipul grec a lui Dexileos de la Athena. În timpurile îndepărtate, tracii nu-l reprezentau iconografic pe Cavalerul Trac. Abia sub influența religiei și a artei grecești tracii încep să-și închipuie zeul în mod plastic. Dar epitetele și funcțiile sub care apare respectiva divinitate continuă să lase deschisă problema rosturilor și înfățișărilor sale înainte

de a intra în circuitul de zeițăți ale elenilor din Pontul Stâng, înainte ca populația tracă să fi împrumutat în iconografie tipul Eroului Călăreț elen.

Pe teritoriul Moesiei, Cavalerul Trac este însoțit de diverse epitete (*Borkeithias*, *Ebistilthias*, *Karabasmos*, *Ordianos*, *Sturuleos*) care sunt rezultate, după cum se presupune pentru cele mai numeroase, din toponime. Se presupune că la geto-daci cultul Cavalerului Trac a fost importat de la tracii sudici sau chiar din Asia Mică, unde își găsesc echivalente unele din epitetele lui Heros pe monumentele din Moesia.

În iconografia Cavalerului Trac, basorelieful predomină ca modalitate de reprezentare: forma tipică este stela cu latura de sus în formă de boltă sau arc frânt, căzând treptat în lățime spre partea superioară.

Această străveche divinitate tracică, adoptată încă din epoca elenistică de unii locuitori greci din orașele pontice, a cunoscut în epoca romană o foarte mare răspândire atât în orașele, cât și în satele dobrogene, încât pe drept cuvânt pătrunderea acestei divinități autohtone în lumea greco-romană din Tracia și Moesia poate fi considerată ca forma tipică a simbiozei greco-trace și romano-trace. De proporții de obicei reduse, aceste reliefuri, care îl reprezintă pe Cavalerul Trac în goana calului sau în pas liniștit, cu mantia fluturând, îndreptându-și lancia împotriva unui mistreț, prezintă din punct de vedere iconografic o mare unitate. Calitatea execuției este însă deosebit de variată: de la exemplarele descoperite la Tomis sau în jurul orașului Tomis, dovedind o mare măiestrie în producerea acestei teme pentru care există desigur modele grecești, până la unele exemplare cu totul rustice și stângace descoperite în partea de nord a Dobrogei, există o întreagă gamă de execuție, oglindind felul în care se deosebeau meșterii pietrari cu lungă experiență de cioplitorii în piatră din satele îndepărtate de centru.

În interiorul ariei sale de răspândire, cultul Cavalerului Trac a cunoscut variații și diferențe de la o regiune la alta.

Scythia Minor a cunoscut în epoca stăpâniri romane cultul Cavalerului Trac, fiind legată direct de provincia Moesia Superior, tot așa cum mai înainte fusese în relații de dependență cu Regatul Odrys. Totuși, datorită poziției sale geografice, la marginea regiunilor balcanice și datorită predominanței populației geto-dace și scitice (necunoscute în regiunile sudice), Scythia Minor posedă, în ceea ce privește cultul Cavalerului Trac, faciesul său particular. Sanctuarele și templele acestui zeu, numeroase în regiunile din sudul Dunării, cum sunt cele de la Glava Panega, Saladienovo etc. unde s-au descoperit sute de plăci votive cu inscripții și basoreliefuri, lipsesc pe teritoriul Dobrogei. De asemenea, și inscripțiile sunt mai puțin numeroase aici. În Dobrogea întâlnim ca epitete ale Eroului Trac mai ales

nume grecești (*Katahtonius*-stăpânul celor morți, *Ktistes*-întemeietor) sau latinești (*Invictus*, *Aeternus*, *Sanctus*, *Domnus*).

La nord de Callatis se cunosc foarte puține asemenea epitete: *Heros Dosaenos*, pe un monument descoperit la Arsa, *Heros Manimazos* pe o stelă și pe un altar descoperite la Tomis. În Tracia întâlnim nenumărate epitete ale acestui zeu ca: *Maninazos*, *Karabasmos*, *Perkos* etc, nume de origine locală, tracică.

Reprezentările în relief ale Cavalerului Trac îmbracă tipuri diferite și numeroase. După clasificarea propusă de E. Kazarow, se cunosc trei tipuri de reliefuri :

a) cavalerul la pas sau în repaus, singur sau însoțit de figuri accesorii (uneori în compania altor divinități precum Cibeles, Dionysos, Hermes), schițând gesturi de caracter ritual (mâna dreaptă ridicată în semn de binecuvântare sau ținând atribute sacre);

b) cavalerul la vânătoare pe un cal în galop;

c) cavalerul întorcându-se de la vânătoare.

Scena mai cuprinde un peisaj sacru reprezentat de copacul pe care se încolățește șarpele sau altarul de pe care se înalță flăcările.

Următorul altar votiv de piatră calcaroasă care îl înfățișează pe Cavalerul Trac spre dreapta cu hlamida în vânt, în fața arborelui pe care se încolățește șarpele se încadrează în primul tip de reprezentări în relief ale zeității. În partea inferioară a altarului se găsește o inscripție corect gravată în limba latină cu această traducere:

Nebiruitului Heron, Sicinius Porphirio, pentru sănătatea sa și a lor săi, din porunca lui Heron, închină această icoană cu dragă inimă în timpul consulatului lui Glabio și Homulus.

Această placă votivă descoperită într-un sat din teritoriul rural al Histriei este datată înainte de mijlocul sec. III, când a fost folosită la reclădirea orașului distrus de către goți.

Din a doua categorie de reliefuri se înscrie și placa de marmură alb-vineție descoperită la Tomis. Cavalerul Trac, călare, este îmbrăcat cu o tunică scurtă, încinsă la mijloc, cu pliuri verticale. Capul și trunchiul stau întoarse spre dreapta, așa încât sunt văzute din față. Mâna dreaptă ridicată ține o lance scurtă, cu vârful în jos, gata de aruncare. Calul este prezentat în galop, cu picioarele din față ridicate. Sub cal, un câine în profil spre dreapta, și un mistreț spre stânga stau față în față. În colțul din dreapta jos, un altar rectangular, iar în spatele lui se înalță un arbore cu crengi și frunze stilizate, și cu un șarpe ce se încolățește în jurul Cavalerului Trac. În colțul din stânga, un personaj îmbrăcat la fel ca eroul, în picioare, văzut din față,

cu mâna dreaptă ținând coada calului. Această lucrare se încadrează în seria produselor rustice, plină de stângăcii, din sec. III p. Chr.

Al treilea tip de reprezentare este mai puțin redat și înfățișează pe Cavalerul Trac întorcându-se de la vânătoare, întors spre dreapta și ținând în mână un animal vânat. În ceea ce privește sistematizarea reliefulor de reprezentare a Cavalerului Trac, unii istorici de artă au ajuns la concluzia că există două tipuri: cel de zeu pașnic și cel de zeu luptător. Între aceste două ultime reprezentări au loc de-a lungul timpului influențe reciproce, așa că pe unele ex-votouri în relief apar elemente aparținând ambelor grupe.

Un fenomen deosebit de interesant în cultul Cavalerului Trac și în reprezentările sale plastice este sincretismul religios. Fenomen cunoscut pentru regiunile ponto-danubiene, acesta a fost favorizat de condițiile istorice și sociale create de stăpânirea romană asupra unui vast teritoriu, cuprinzând populații diferite, de religii diferite. Mișcările dintr-un loc în altul ale legiunilor și mai ales ale trupelor auxiliare, stabilirea veteranilor în alte teritorii decât cele de baștină, ca și comerțul cu sclavi, au făcut ca în epoca romană zeii locali să se amestece cu zeii Panteonului greco-roman, să-și transmită unii altora caracteristici și atribute, să-și diminueze fiecare și să-și altereze specificul pe calea lungă și complexă a unei uniformizări.

O altă trăsătură interesantă este constatarea că sincretismul Cavalerului Trac privește numai zeii greci sau corespondenții lor romani. Zeii orientali nu au influență în cultul Cavalerului Trac. Un exemplu este asocierea cu zeița Cibeles de origine frigiană asimilată din cele mai vechi timpuri de greci și numită *Mama Zeilor* sau *Marea Mamă*. În sec. III a. Chr. a fost adoptată și de romani sub numele de *Magna Mater*.

În concluzie se poate observa importanța cultului Cavalerului Trac, mai ales din perspectiva faptului că acesta ilustrează unul dintre cultele ancestrale tracice, fiind redat în perioada romană într-un mod divers, indicând astfel prezența elementului tracic și a vechilor concepții religioase ale acestora în cadrul lumii antice aflate pe drumul către romanizare.

Bibliografie:

- ***, *Din mitologia tracilor*, București, 1982.
- ***, *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, vol. I, București, 1994.
- ***, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1960.
- M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984.
- I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986.
- C. Sarpan, *Cavalerul Trac*, Constanța, 1967.

Prezentare de personalitate

Heinrich Schliemann

Dăvâncă-Diana-Crina

Heinrich Schliemann este considerat înaintașul arheologilor întrucât fără curajul ce îl anima, fără dinamismul său și fără credința ce-l însuflețea în chemarea și țelul său, arheologia ar mai fi și astăzi la începuturile ei. Fără visul despre Troia pe care l-a visat un băiat de țară sărman, poate că Troia ar fi rămas nedescoperită.¹

Schliemann s-a născut la 6 ianuarie 1822 la New-Buchow, în Germania, într-o familie foarte săracă, dar cu o puternică tradiție clericală. Poveștile care i-au fermecat copilăria îi aveau ca protagoniști pe eroii lui Homer. Episodul din Iliada în care Eneas fuge din Troia cu tatăl său în spinare și cu copilul de mână² l-a determinat ca la doar 8 ani să-și anunțe solemn familia că el intenționează să descopere Troia, dovedind profesorilor de istorie autenticitatea existenței ei.³

Adolescența și-a petrecut-o într-o băcănie întunecoasă unde a lucrat ca ucenic până la 19 ani. Acolo, printre ulei și untură va trai un moment despre care va scrie peste ani: „Nu voi uita niciodată, cât voi trăi, seara în care un morar beat intră în prăvălie... A fost seara când am auzit nu mai puțin de 100 de versuri din Homer, scandându-le perfect și foarte expresiv. Deși n-am înțeles nici un singur cuvânt, melodia acelei limbi mi-a făcut o impresie uriașă și mi-a smuls din suflet lacrimi calde, gândindu-mă la nenorocita mea soartă.”⁴ Pe la 19 ani, după o încercare eșuată de a pleca în America⁵, Schliemann ajunge la Hamburg apoi la Amsterdam, unde, într-un final, se va angaja ca funcționar la Schroeder et Co.⁶ Este momentul de debut al carierei sale negustorești, la finele căreia va avea o avere impresionantă. Ca reprezentant al Companiei pleacă în Rusia la Petersburg, unde va avea și afaceri proprii, care se bazau pe speculații profitabile. Principalul său domeniu de activitate a fost comerțul cu indigo.

¹ H. A. Stoll, *Visul despre Troia*, București, 1975, p. 33.

² E. Ludwig, *Schliemann, povestea unui căutător de aur*, Brăila, 2002, p. 3.

³ Indro Montanelli, *Istoria grecilor*, București, f.a., p. 14; E. Ludwig, *op. cit.*, p. 3.

⁴ E. Ludwig, *op. cit.*, pp. 8-10.

⁵ *Ibidem*, p. 13.

⁶ *Ibidem*, p. 187.

În toți acești ani a continuat și să studieze, ca autodidact și astfel ajunge să cunoască o sumedenie de limbi străine, deși limba în care a gândit întotdeauna a fost greaca veche.

La 37 de ani face o prima călătorie ce nu avea ca scop afacerile, vizitând Orientul, Atena, Mecca s.a. A doua călătorie, efectuată peste cinci ani, îl va purta prin Tunis, Egipt, India și până în SUA și va fi urmată de apariția primei sale cărți: *Le Chine et le Japon* (1865).⁷ În acest moment al vieții sale, Schliemann pune capat definitiv carierei negustorești și se dedică idealului său din copilărie.

Între 1866-1871, Schliemann studiază arheologia la Paris; în iulie 1868 vizitează pentru prima dată Grecia, urmând câteva sondaje efectuate în insula Itaca. Publică cea de a doua carte: *Itaca, Peloponesul și Troia* (1868), devenind doctor al Universității din Rostock.⁸ În anul 1869 se recăsătorește cu o tânără grecoaică-Sofia Engastromenos.

După prima cercetare a terenului, când a identificat înălțimea pe care s-ar fi aflat Troia, colina Hisarlık, Schliemann a început să corespundeze cu frații Calvert, cerându-le și obținând sfaturi, ajutor și încurajări.⁹

Atunci când Schliemann și-a început cercetările la Troia nu exista nici o tehnică a săpăturilor arheologice.¹⁰

În 1871 au debutat lucrările având drept scop identificarea Troiei, folosind o echipă de muncitori localnici, plătiți cu ziua și având ca unelte târnăcoape, lopeți din lemn, coșuri de nuiele și roabe.¹¹ Pe colină au fost trasate două suprafețe¹² care trebuiau să se intersecteze¹³ și care erau delimitate prin țărnuși legați cu sfoară.¹⁴ Schițele lui Schliemann arătau ca el intenționa să sape de la nord la sud până la jumătatea dealului, pentru a-și nivela platforma de pământ¹⁵. Cercetările din anul respectiv (1871) au dus la dezvelirea incintei numerotate ulterior cu cifra VI¹⁶ și care, în perioada sa de existență (1800-1275 a. Chr.), își reia locul de important

⁷ *Ibidem*, p. 55.

⁸ *Ibidem*, p. 187.

⁹ *Ibidem*, p.76.

¹⁰ *Ibidem*, p.76

¹¹ H. Schliemann, *Pe urmele lui Homer*, vol. 2, București, 1979, p.40.

¹² *Ibidem*, p.43.

¹³ E. Ludwig, *op .cit.*, p.87.

¹⁴ Irving Stone, *Comoara grecilor; Sofia și Hr. Schliemann*, București, 1981, p.171.

¹⁵ *Ibidem*, p.231.

¹⁶ E. Ludwig, *op.cit.*, p. 88.

centru în nord-vestul Asiei Mici. Sfârșitul i se datorează unui violent cutremur de pământ¹⁷.

Pe lângă executarea săpăturilor propriu-zise, materialul descoperit era depozitat într-un spațiu special amenajat, pe rafturi. Sofia eticheta fiecare obiect, vas sau unealtă descoperită, indicând locul și adâncimea la care a fost descoperită fiecare piesă. Ceramica era spălată prin scufundări repetate în apă, până când aceasta se limpezea; apoi erau scoase fragmentele ceramice și curățate cu cârpa, peria sau chiar cu unghia și așezate pe șiruri pentru a se usca. Cioburile erau apoi sortate, iar vasele reîntregibile erau lipite¹⁸.

În același timp, Schliemann își făcea publice rezultatele muncii sale, susținând existența Troiei. Reacția publicului a fost promptă: Georgios Nikolaides, membru al Societății Arheologice, în *Gazeta dezbaterilor*, îl acuză pe dr. Schliemann ca „își făcea probleme inutile, arunca banii pe fereastra, făcea declarații neștiințifice și inculte”, neavând studii academice¹⁹. Observăm interesul pe care articolele lui H. Schliemann referitoare la cercetările arheologice de la Troia îl stârnesc printre cercetători și nu numai.

Momentul de apogeu al săpăturilor lui Schliemann l-a constituit ziua de 14 iunie-cu o zi înainte de data fixată pentru încetarea lucrărilor: atunci, soții Schliemann au descoperit, pentru întâia oară, aur²⁰. Un tezaur format din numeroase obiecte și aflat la baza unui zid,²¹ Schliemann a atribuit tezaurul lui Priam. Cele două tezaure descoperite datează din faza Troia II g, al cărei final e legat de primele invazii indo-europene²².

În continuare, Schliemann obține autorizația de a săpa la Micene, pe propria-i cheltuială, sub supravegherea Societății Arheologice din Grecia, cu obligația de a preda tot ce găsește. Avea dreptul de relata și descrie totul în răstimp de trei ani. Deși era obligat să sape doar în incinta Acropolei²³, acest lucru îl va avantaja întrucât de la prima sa vizită la Micene, pe baza izvoarelor istorice antice (Pausanias), Schliemann considera că mormintele regale trebuie să se găsească în interiorul zidurilor²⁴.

¹⁷ E. Condurachi, *Cele nouă vieți ale cetății Troia*, în *Magazin Istoric*, an VII, nr. 11 (80), 1973.

¹⁸ Irving Stone, *op. cit.*, p. 210.

¹⁹ *Ibidem*, p. 265.

²⁰ E. Ludwig, *op. cit.*, p. 92.

²¹ H. Schliemann, *op. cit.*, pp. 63-64.

²² E. Condurachi, *op. cit.*

²³ E. Ludwig, *op. cit.*, p. 103.

²⁴ *Ibidem*.

Săpăturile au început la 7 august 1876, cu 63 de muncitori împărțiți în trei echipe cu sarcini bine definite. Dintre cele mai importante descoperiri sunt 4 pietre de mormânt- atribuite de Schliemann eroilor homerici bănuți a fi îngropați acolo și care aveau reprezentate scene cu vânători și războinici pe care de lupta²⁵. Alături a descoperit 6 morminte cu groapa simplă, dreptunghiulară, săpată în stâncă și pe fundul cărora fusese presărat prundiș peste care erau așezați defuncții, pe spate sau chirchiți. Împrejurul cadavrelor se aflau ofrandele funerare. În total s-au descoperit 19 indivizi: 8 bărbați, 9 femei și 2 copii²⁶. Defuncții aveau fața acoperită cu măști mortuare din foită de aur. Cea mai bine păstrată și care reda cu destulă fidelitate trăsăturile feței celui decedat i-a fost atribuită lui Agamemnon. Legat de cercetarea necropolei și de inventarul funerar, Schliemann nota în jurnalul său de șantier: "*Pot stabili ca o regulă generală: cu cât sunt mai puțin atinse cu mâna vechile bijuterii de aur, cu atât mai bine, căci marea lor valoare constă în rugina antichității, numită „patină” pe care au produs-o milenii, pe care nici o mână omenească nu o poate imita și care odată pierdută nu mai poate fi refăcută*"²⁷.

Schliemann devenise un adevărat om de știință, pe măsură ce publica volum după volum, pe când la început nu făcuse decât să-și urmărească inspirația²⁸. Cu toate acestea, criticile nu au încetat să apară: Curtius și soția sa considerau ca aurul „era așa de subțire încât Agamemnon trebuia să fi fost un biet prinț”²⁹. Pe de altă parte, Ernst Boetticher îl acuza pe Schliemann de fraudă și de a fi interpretat greșit gropile în stâncă; mai susținea și că Schliemann subțiasse intenționat aurul pentru a-și recupera din cheltuieli³⁰. După expunerea aurului de la Micene la Institutul Politehnic, Schliemann își reia săpăturile la Troia. În timpul acestei campanii ce a durat 5 luni, au fost prezenți pentru prima oară și doi arhitecți: Hoeffler de la Viena și Doerpfeld- ce avea pe atunci 28 de ani și a cărui contribuție a constat în precizarea diferitelor straturi³¹. De asemenea, Schliemann a apelat și la ajutorul lui Rudolf Virchow, biolog și medic savant³². Rezultatele săpăturilor, rapoartele, notițele și schițele au fost reunite în cea de a cincea carte: „*Ilios*”.

Anul următor, H. Schliemann sapă la Orchomenos. În 1881, după donarea colecției troiene, Berlinul îl răsplătește cu titlul de cetățean de onoare. Ultimele

²⁵ *Ibidem*, p. 105.

²⁶ V. Dumitrescu, *De la legenda la realitatea istorică*, București, 1997, pp. 121-122.

²⁷ H. Schliemann, *Pe urmele lui Homer*, vol.1, București, 1979, p. 287.

²⁸ E. Ludwig, *op. cit.*, p. 126.

²⁹ *Ibidem*, p. 126.

³⁰ I. Stone, *op.cit.*, pp. 544-545.

³¹ E. Ludwig, *op. cit.*, p. 139.

³² I. Stone, *op.cit.*, pp. 574-575.

săpături din viața sa le-a făcut la Tirynth³³, între 1884-1885; „*Tiryns*” este și numele ultimei sale cărți: a VIII-a. Paralel cu munca de șantier și de birou, printre călătorii, simpozioane și viață de familie, Schliemann a întreținut o corespondență intensă cu mari personalități și oameni de știință, adesea cerându-le părerea și consultându-se în problemele ce se iveau pe șantier.

Ultimii ani ai vieții sale, Schliemann a ales să și-i petreacă departe de praful săpăturilor, de acel haos de ceramică, sinuozități, articole de ziare și s-a îmbarcat pe o navă spre Egipt, unde a locuit două ierni consecutive.

Heinrich Schliemann a murit într-o zi de Crăciun, în anul 1890, în Italia, în urma unei operații la ambele urechi. Pe pământ străin, făcând o criză pe o stradă din Neapole, la mijlocul călătoriei dintre prima și a doua sa patrie, cu o pungă de aur pe inimă³⁴. Astfel s-a stins cel care, sacrificând un important sit arheologic, a pus bazele cercetării științifice în arheologie.

H. Schliemann este o personalitate a arheologiei universale, a cărei importanță nu poate fi negată. Fără el și eforturile sale tehnica de cercetare în arheologie ar fi rămas poate la nivelul de colecționare. Sigur că îi putem reproșa multe lui Schliemann, dar înainte de toate ar trebui să-l plasăm în contextul epocii sale. Greșelile lui se datorează în primul rând inexistenței unei metode elaborate de cercetare, a unui cadru adecvat etc. Este ușor astăzi să îl acuzăm de distrugerea irecuperabilă a unei importante părți a sitului de la Troia, în primul rând a stratigrafiei nivelurilor superioare, în loc să recunoaștem că de fapt Schliemann este cel care pune bazele metodei stratigrafice.

În altă ordine de idei, cercetarea interdisciplinară a Troiei, prin prezența în echipă a unor arhitecți, a unui anatomo-patolog, desenatori etc., reprezintă un pionierat în domeniu. De asemenea Schliemann a corespondat asiduu cu diverse personalități ale lumii științifice internaționale, cărora le cerea adesea sfaturi sau pe care îi ținea la curent cu mersul cercetărilor lui. În acest sens reținem colaborarea sa prin intermediul poștei și cu baroneasa Zsofia von Torma, care pe atunci își desfășura activitatea în Transilvania.

De asemenea, prelucrarea materialelor găsite în săpătură urmează și astăzi aproximativ aceleași etape ca și cele de la Troia: etichetate, spălate, uscate, selectate și ulterior reîntregite de Sofia Schliemann și echipa sa, artefactele sunt pregătite pentru a fi publicate și a intra în bibliografia de specialitate.

Un alt merit pe care i-l putem aduce lui Schliemann este acela de a fi publicat, într-un mod oarecum științific, rezultatele cercetărilor sale. În afara șantierului,

³³ E. Ludwig, *op. cit.*, p.160.

³⁴ *Ibidem*, p. 184.

viața și-a împărțit-o între colocvii, simpozioane internaționale, o continuă alergare și editarea cărților sale. De un real folos în munca sa a fost soția Sofia Schliemann, mereu alături de el, atât pe teren, cât și în viața de zi cu zi. Buna organizare a muncii de șantier, cu tot ceea ce presupune acest lucru, de la unelte, spații de cazare, anexe și până la sumele de bani necesare desfășurării lucrărilor și plătirii muncitorilor, s-a datorat experienței din vremurile tinereții, când Schliemann a lucrat în afaceri, ca negustor.

Despre Schliemann s-a scris mult și cu siguranță că se va mai scrie. Îl acuzăm sau îi recunoaștem meritele, trebuie să acceptăm că fără el, fără ambițiile lui și fără visul despre Troia care l-a motivat încă din copilărie, Troia homerică poate ar fi rămas doar o legendă, o creație a imaginației unui poet grec. Schliemann ne oferă modelul unui om care și-a stabilit idealul în viață și care a făcut tot ce a fost omeneste posibil pentru a-l atinge; el reprezintă dovada concretă că, de cele mai multe ori, visele pot să se împlinescă.

Vasile Pârvan
(1882-1927)

Ramona Sbârcea

De-a lungul unei vieți care și-a sfârșit cursul relativ repede, Vasile Pârvan s-a distins ca personalitate complexă și impozantă în istoria și cultura românească, reușind să exceleze în calitate de istoric, profesor, arheolog și să se remarce că „egalul celor mai buni din străinătatea cultă, un om superior, de o erudiție neînfrântă” și exercitând o „aproape mistică influență asupra tineretului”.

Născut în 28 septembrie 1882 în comuna Huruiеști, județul Bacău, în „blânda, melancolica, contemplativa Moldova”, V. Pârvan realizează primii pași către o carieră de excepție odată cu admiterea în septembrie 1900 la Facultatea de Litere și Filologie din București, unde-i are ca profesori pe Nicolae Iorga, Titu Maiorescu, Dimitre Onciul, Grigore Tocilescu, Ion Bogdan, S. Mehedinti, C. Dumitrescu.

Sprijinit de Nicolae Iorga, studentul obține o bursă și apoi se angajează ca funcționar la Biblioteca Academiei. Patru ani mai târziu, Vasile Pârvan își ia licența în istorie, promovând examenul cu calificativul „Magna cum laudae”. Încă din perioada studenției, Vasile Pârvan publică studii de istorie medievală și modernă.

În toamna anului 1904 e numit profesor la Bacău, iar în decembrie obține o bursă pentru specializare în istorie antică în Germania, unde își petrece următorii cinci ani, colaborând în continuare la *Semănătorul*, *Convorbiri literare*, *Voința națională*, *Viața românească*.

În 1909 își susține doctoratul cu tema „Naționalitatea negustorilor în Imperiul Roman” obținând calificativul „Magna cum laudae”. La vârsta de 27 de ani, V. Pârvan devine profesor la catedra de Istorie Veche și Epigrafie a Universității din București, iar în 1910 primește din partea Academiei un premiu pentru lucrarea *Aurelius Verus Caesar și L. Aurelius Commodus A-D. 138-161*. Un an mai târziu e numit director al Muzeului Național de Antichități și este ales

membru corespondent al Academiei, ca peste doi ani să fie declarat membru activ. În 1914 rostește discursul de recepție la Academie *In memoriam Constantini Erbiceanu*.

Vasile Pârvan realizează o serie de săpături arheologice cu prevalență în Dobrogea, datorită interesului manifestat pentru arheologia clasică. În anul 1914 a întreprins săpături arheologice având drept scop cunoașterea epocii cetăților de la Histria, Tomis, Callatis, colaboratorii săi fiind Dinu Teodorescu, C. Mateescu și Z. Lambrino. Rezultatele cercetărilor sale au fost expuse cu prilejul comunicărilor la Academie în cadrul unor lucrări precum: *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman* (1911), *Ulmetum I* (1911), *Ulmetum II*, (1913), *Ulmetum III* (1915), *Histra IV* (1916). După încheierea războiului reîncepe cercetările arheologice și își expune concluziile în opere ca *Histra VII, Considerații asupra unor nume de râuri daco-scitice*, *Dacii la Troia*.

În noiembrie 1919 Vasile Pârvan participă la organizarea *Universității Daciei Superioare* din Cluj și prezintă prelegerea inaugurală „Datoria vieții noastre”. În același an, aceasta întemeiază la Cluj Institutul de Antichități Clasice, iar la 1920 inaugurează editura „Cultura Națională”.

În 1921 este numit director al Școlii Române din Roma, instituție creată de Vasile Pârvan în scopul formării unor specialiști în domeniul arheologiei, filosofiei, artelor și istoriei. Tot în 1921 reia săpăturile de la Histria și inițiază cercetările arheologice de la Capidava sprijinit fiind de Gheorghe Florescu, iar la Callatis începe săpăturile cu ajutorul lui I. Saureanu. Pentru valorificarea rezultatelor obținute V. Pârvan a întemeiat publicațiile: *Ephemeris*, *Daco-romana*, *Dacia*, *Diplomatarium italicum*.

Apăruta în 1926, lucrarea *Getica* este o încercare de reconstituire a evoluției culturale și istorice a geto-dacilor, de la sfârșitul epocii bronzului, până la cucerirea romană, arătând rolul substratului autohton în perioada etnogenezei, o admirabilă opera de sinteză care încununează fecunda lui activitate științifică.

Din nefericire, eforturile sale în campaniile arheologice, la Academie, Universitate, Muzeul Național, la ciclul de prelegeri cu apariție postuma *Dacia*, *Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene* și bineînțeles, colosala muncă depusă pentru monumentală *Getica* îl epuizează pe Vasile Pârvan, care la 25 mai 1927 își realizează testamentul, determinat fiind probabil de sentimentul iminentei sale morți. Doua luni după aceea, cel care a îmbogațit știința istorică și cultura românească cu lucrări de seamă moare la 27 iulie 1927 în urma unei banale intervenții chirurgicale de apendicită.

Dedicându-și întreaga viață îmbogațirii patrimoniului cultural românesc, Vasile Pârvan s-a stins în momentul în care activitatea sa științifică a atins apogeul,

neconștientizând poate ca și-a dobândit eternitatea prin operele create și avântul generațiilor care i-au continuat asidua muncă. Îndată ce personalitatea lui științifică s-a încheșat, strălucitoarele însușiri cu care era înzestrat au găsit un câmp de activitate vrednic de ele în lamurirea istoriei vechi a ținuturilor noastre. Acestui scop și-a închinat întreaga lui viață. Dar pentru realizarea lui trebuia să fie scoase la iveală monumentele vechi pe care le ascunde pământul nostru, prețioasele mărturii care îi puteau îngădui să reconstituiască viața popoarelor vechi de la Dunare. O singură energie și o singură viață nu puteau înfăptui această idee. De aceea, cu voința lui stăruitoare el a știut să creeze pe încetul, să însuflețească și să organizeze în țara noastră o întreagă școală arheologică.

Bibliografie:

1. *Vasile Pârvan*, Editura Eminescu, București, 1984.
2. Alexandru Zub, *Vasile Pârvan*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975.
3. Sabin Adrian Luca, *Arheologie generală*, Editura „Alama Mater”, Sibiu, 2002.
4. Virgil Emilian Catargiu, *Vasile Pârvan- filosof al istoriei*, Editura Junimea, Iași, 1982.

Lista abrevierilor bibliografice:

AMN-Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca

Apulum-Apulum, Alba Iulia

CNA-Cronica Numismatică și Arheologică, București

Dacia N.S.-Dacia Nouvelle Serie, București

Magazin Istoric- Magazin Istoric, București

SCIV-Studii și Cercetări de Istorie Veche, București

SCȘ Cluj-Studii și Comunicări Științifice, Cluj-Napoca

Studii Dacice-Studii Dacice, Cluj-Napoca

Studii Vâlcene-Studii Vâlcene, Râmnicu Vâlcea

Universul-Universul, București

Pe coperta 1, Carul solar de la Bujoru, jud. Teleorman.